

Az új magyar történeti szintézis előmunkálataiból

BENCZÉDI LÁSZLÓ

A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása* (1666—1668)

A francia szövetség terve

„Úgy hallom, érsek uram (ti. Lippai György) contradicálni akar az békességnek; az istenért, ne cselekedje, mert ahhoz fegyver kell, s az nekünk nincsen” — így óvott még valamikor 1664 végén a Zrínyi-testvérek bizalmasa, Vitnyédy István bármiféle elhamarkodott lépéstől.¹ De a vasvári békét követő elkeseredés olyan elemi erejű, a változtatás vágya olyannyira általános volt, hogy az eseményeket nem lehetett feltartóztatni: sodró erejük elhallgattatott minden óvatoskodást. Az elégedetlenek által kockáztatott tét és a vállalt feladat egyaránt rendkívüli volt: alakuló-érlelődő terveikben nem kevesebbről volt szó, mint a világpolitikai súllyal bíró Habsburg-ház magyarországi uralmának megdöntéséről és más hatalmi alakulattal való felcsereléséről. Ezt a vállalkozást természetesen nem lehetett pusztán az ország megfogyatkozott erejére alapozni: a kitűzött cél eléréséhez külső kapcsolatok és lehetőleg fegyveres segítség után kellett nézni. A magyarországi politikai törekvések ily módon — a vállalt feladat nagysága és a rendelkezésre álló belső erők elégtelensége közötti ellentmondás következtében — a korábbiaknál jóval szorosabb és egyben végzetesebb függésbe kerültek a külpolitikai viszonyok, az általános európai helyzet alakulásától.

A korabeli európai politika hatalmi ellentétei közül mindenekelőtt a *Habsburg—francia viszony* alakulása volt befolyással a hazai politikai tervek és törekvések formálódására. Ez a viszony 1664 — azaz a két nagyhatalom török elleni részleges együttműködésének befejezése — után évről-évre feszültebbé, élesebbé vált. Főleg a spanyol király, IV. Fülöp 1665 szeptemberében történt halála fokozta a két uralkodóház, a Bourbonok és a Habsburgok hatalmi versengését a spanyol örökség felosztásáért. A francia uralkodó, XIV. Lajos magához akarván ragadni a politikai és katonai kezdeményezést, igényei érvényesítéséhez a kiskorú spanyol király, II. Károly valószínű halálát sem tartotta szükségesnek bevárni. A spanyol korona birtokai, az ún. Spanyol-Németalföld (a mai Belgium), Franche-Comté tartománya, s a kettő közötti Elzász és Lotharingia hatalmas harapófogóként ölelték körül a francia királyság északi és északkeleti határait, s a tetterőtől duzzadó francia monarcha minden áron

* Az alábbi tanulmány egy terjedelmesebb, a Wesselényi-féle szervezkedés egészét tárgyaló kézirat részeként, eredetileg előtanulmánynak készült a 10 kötetes Magyarország története c. mű megfelelő kötetéhez. Egynemely tartalmi, módszertani és szerkezeti sajátosságát mindenekelőtt ez a rendeltetése magyarázza. Így főleg *leíró, narratív jellegét*, azaz az események *extenzív* tárgyalását — minthogy főcélja nem is más, mint a „hogyan történt” kérdésének az eddigi irodalomnál néhány ponton összefüggőbb és áttekinthetőbb megválaszolása.

¹ Vitnyédy Zichy Istvánnak, *Fabó András: Vitnyédy István levelei*, MMT/XVI. Pest, 1871. IV. 238.

szét akarta törni ezt a szorító gyűrűt országa körül. Nem elégedett meg tehát a rajnai szövetség révén már korábban szerzett erős birodalmi pozíciókkal. A Brabantban és más belgiumi tartományokban érvényes helyi örökösödési szokás, az ún. devolúciós jog alapján — amely szerint az első házasságból származó örökösök a második házasságból született utódok *előtt* örökölnek — felesége, Mária Terézia után, aki a második házasságból származó II. Károllyal szemben IV. Fülöp első házasságából született, meghirdette igényét egész Spanyol-Németalföld birtokára. Kellő diplomáciai és katonai előkészítés után kiváló hadvezére, Turenne marsall erős hadsereg élén 1667 májusában betört Flandriába, ahol gyors egymásutánban foglalta el a gyengén megerősített helységeket. Korábbi küzdelmek magasabb szintű folytatásaként így vette kezdetét XIV. Lajos hosszabb-rövidebb megszakításokkal csaknem fél évszázadig tartó hatalmi harc a Habsburgok ellen, elsősorban a spanyol örökség birtokáért, de közvetve az egész európai kontinens feletti hegemoniáért. A vasvári béke után kibontakozó magyar politikai mozgalmak — egészen a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békéig — nem kis részben ennek a világpolitikai küzdelemnek váltak a függvényeivé.²

Mindazok számára, akik Magyarországon fokozódó elégedetlenséggel és elkeseredéssel szemlélték a Habrburg-uralom nem kívánatos következményeit, a külpolitikai kapcsolatkeresés kézenfekvő irányaként kínálkozott XIV. Lajos Franciaországa. És a közös érdekelttség természetesen fordított irányban is fennállott: a célratörő francia királynak is kapóra jött, hogy nehézségeket támaszthat az osztrák Habsburgok hátában, ezúton is visszatartva őket a spanyolok melletti beavatkozástól. Ilymódon a vasvári béke előtti diplomáciai és személyi kapcsolatok — Wesselényi követeinek és a rajnai szövetség tagjainak 1664 eleji regensburgi tanácskozásai, az 1664-es hadjáratban Magyarországon járt francia tisztek látogatásai, továbbá a Zrínyi-fivérek francia összeköttetései — a béke megkötése után fokozott jelentőséget nyertek és új, a korábbiaknál konkrétebb tartalommal telítődtek. Az újabb közeledéshez nagy lökést adott a császáriak által titokban előkészített béke azonos érzelmi reakciója Magyarországon és Franciaországban, de a rajnai szövetséghez tartozó államokban is. A három érdekelt fél egyaránt súlyos sérelemnek tartotta, hogy a bécsi udvar a megkérdezésük nélkül, mintegy a hátuk mögött egyezett ki a közös ellenséggel. Becsapottnak, rászédettnek érezték magukat a Habsburg-politika részéről, amely nyíltan kimutatta, hogy nyers hatalmi érdekeit szemrebbenés nélkül fölébe helyezi politikája eszmei igazolásának, az európai keresztény szolidaritásnak. A magyar—francia szövetség első határozottabb kísérletei tehát a vasvári béke okozta közös sérelem érzelmi hullámain bontakoztak ki.

Mint már korábban, úgy most is a Zrínyi-testvérek vállalták magukra a francia orientáció úttörésének feladatát. Zrínyi Péter megbízottja már 1664 őszén kapcsolatba lépett a velencei francia követtel, hogy elnyerje királya támogatását — egyelőre változatlanul a török elleni háború folytatásához. A török ellenes ajánlat Habsburg-ellenes élet azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy magyar részről már ekkor felvetették XIV. Lajos magyar királyságát. A francia szövetségkeresés másik közvetítő láncszeme változatlanul a mainzi

² A francia—Habsburg viszony alakulására az 1667. évi ún. devolúciós háború idején ld. *Franz Scheich*: Leopold I. und die österreichische Politik während des Devolutionskrieges 1667/68. Leipzig, 1888. — *Oswald Redlich*: Österreichs Großmachtbildung in der Zeit Kaiser Leopold I. Wien, 1921. 110—111. — *Pierre Goubert*: Louis XIV. et vingt millions de Français, Paris, 1966. 80—83.

választó, Johann Philipp von Schönborn volt, akihez Zrínyi Péter 1664 novemberében hosszú levélben fordult, telve panasszal a bécsi udvar csalárdsága miatt. De a francia kapcsolatok sűrűsödő szálai magában a császárvárosban, Bécsben, az itteni francia követ, Grémonville kezében összpontosultak. A francia tervek kipuhatólásának szándékával egymás után keresték fel őt az ifjú Bethlen Miklós Erdélyből, a béke miatt különösen felháborodott Lippai György esztergomi érsek, majd maga Zrínyi Péter és felesége, Frangepán Katalin is, akiről azt tartották, hogy rendkívüli becsvágyával egyik legfőbb mozgatója férje politikai terveinek. Zrínyi Péter még 13 éves János fiát is kezesül ajánlotta fel arra az esetre, ha a francia király írásbeli biztosítékot ad a magyarok megsegítésére.³

Dehát miről is volt szó a francia követtel folytatott bizalmas tanácskozásokon? Milyen elgondolások és számítások vezették a tárgyaló feleket, amikor kísérletet tettek érdekeik és akcióik egyeztetésére? — Ha ezekre a kérdésekre választ keresünk, a legcélszerűbb azt a *szövetségi tervezet*et vizsgálat alá vennünk és fogadtatását figyelemmel kísérrünk, amelyet Vitnyédy István dolgozott ki és nyújtott át 1665 júniusában Grémonville-nek.⁴ Ez az előterjesztés a maga szélsőséges, túlzó formájában is jól tükrözi e kapcsolat fő tendenciáit.

Vitnyédy javaslata egy magyar—francia támadó és védszövetség megkötését vetette fel, mindkét ország bárhonnán támadó ellenségével szemben. A tervezet fő éle most már nem a török ellen irányult, akinek jóindulatú semlegességét a javaslattevő rendszeres és lehetőleg mérsékelt adózással kívánta megnyerni, hanem a Habsburg-császár ellen, akit azzal vádolt, hogy a magyar nemzetet, amióta az az ausztriai kormányzást elfogadta, „semmilyen szabadságában és privilégiumában . . . meg nem tartotta”, s akivel szemben ezért a nemzet „a hűtlenség bűnen nélkül szabadon élhet az ellenállás jogával”. A javaslat XIV. Lajos egyik fiának, vagy valamelyik rokonának ajánlotta fel a magyar koronát, azzal a kötelezettséggel, hogy az új uralkodó a nemzetet, mint a kereszténység védőbástyáját, régebbi és újabb szabadságaiban sértetlenül megtartsa. A tervezet a szövetség feltételül mondogta ki, hogy a „legkeresztényibb király” elősegíti a magyar koronától elszakadt országok és tartományok — beleértve a török által elfoglalt területeket, továbbá Csehországot, Sziléziát és Morvaországot — visszacsatolását, s gondoskodik arról, hogy Magyarország felvételvé a szent római birodalom tagjai közé, szavazati joggal rendelkezék a birodalmi gyűlésen.

Foglalkozott Vitnyédy tervezete a fenti politikai cél eléréséhez vezető katonai együttműködés részleteivel is. Az előterjesztés egy széles szövetségi rendszer körvonalait vázolta fel, amelyben a magyarokon kívül résztvennének horvátok, dalmátok, szlovének, erdélyiek, sőt a két román fejedelemség segély-

³ Fentiekre ld. *I. Hudita*: Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635—1683). Paris, 1927. 202—207. — *Regr. Em. Lilek*: Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion (1663—1671), I—II. Celje, 1928. I. 27—28. — *Kosáry Domokos*: Français en Hongrie. Revue d'histoire comparée, 1946. — *Georg Wagner*: Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664/65. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, XVI. 1963. 95. és köv. oldalak. — *Jean Bérenger*: Francia—magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664—1668). Történelmi Szemle, 1967/3. 279—282. — *R. Várkonyi Ágnes*: Az 1663/64. évi török háború és az önálló magyar külpolitika. kézirat, megjelenés előtt.

⁴ Proiectum ad ponenda tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros, Wien, Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 325/A. folio 35—36.

csapatái is. Elgondolása szerint a szövetségesek 15 ezer lovast és ugyanannyi gyalogot állíthatnának ki, feltéve, hogy zsoldjukat XIV. Lajos fizeti, s amellet francia segílysapatokat (5 ezer lovast, 10 ezer gyalogot, tűzereket, műszakiakat és tapasztalt tisztakat) is küld a szövetségesek támogatására. Számított a tervezet a Lengyelországgal való együttműködésre is, tekintettel az ottani belső zavarokra, a Wasa-uralkodóház küszöbön álló kihalására, s a Habsburg-barát, illetve a francia-párt éles hatalmi szembenállására. Ennek elősegítésére mindenekelőtt Lubomirski marsall megöletését tartotta szükségesnek, aki a Habsburg-politika védeneként a legfőbb akadálya volt a lengyelországi francia tervek végrehajtásának.

A Franciaországtól kapott anyagi, politikai és katonai segítség viszonzásául az előterjesztés jogosnak ismerte el XIV. Lajos igényét a német birodalom feletti uralomra, s háború esetére magyar katonai segítséget (6 ezer lovast és ugyanannyi gyalogot) ígért a franciáknak. „Mivel — a tervezet szavai szerint — a nemzet nyomorúsága nem tűr további halasztást”, Vitnyédy 30 napon belül (!) kívánta a francia király helyeslő vagy elutasító választ. „Ha pedig a legkeresztényebb király nemzetünk maradványait oltalmába fogadni vonakodnék, vagy el kell pusztulnunk, vagy olyan eszközöz kell folyamodnunk, amely kevésbé kedves a keresztény világ előtt.” — A töröknek való behódolás, mint végső eszköz, ultima ráció, így vetítette előre fenyegető árnyékát Vitnyédy programjában is, jóllehet korábban ő is egyik heves ellenzője volt a szultáni portán való kopogtatásnak.

Egyetérthetünk a Vitnyédy-féle javaslat egyik újabb francia értékelésével, hogy ti. a tervezetben „a katonai együttműködés józan elvei . . . mellett elkeseredett nacionalizmusra, az erőszak és kaland iránti feltűnő hajlamra utaló vonások is találhatóak”.⁵ A javaslat legszembeütőbb vonása talán mégis szubjektívizmusa, a valóságtól való elrugaszkodása. Egy nagy középeurópai államszövetség terve a magyar korona Hunyadi Mátyás kori hatalmának visszaállítására? — Az 1660-as évek körülményei között ez nosztalgikus ábrándkép volt, vagy a legjobb esetben is nevelő szándékú buzdítás lehetett csupán az elesett nemzet talpra állítására — de nem államközi tárgyalások alapjául szolgáló gyakorlati tervezet, aminek a szerzője szánta! Ennek megfelelő volt a javaslat francia fogadtatása. Vitnyédy terjedelmes tervezetéből egyetlen pontot tartottak megfontolásra érdemesnek Párizsban — ami viszont a francia abszolút monarchia politikai módszereire a jellemző —, azt ti., amelyik Lubomirski ártalmatlanná tételére vonatkozott. XIV. Lajos megbízásából Grémonville át is adott egy nagyobb összeget Vitnyédynek a lengyel marsall elleni merénylet végrehajtására, de már írásbeli biztosítékot nem volt hajlandó adni a magyar tervek támogatására. Vitnyédy szövetségi tervezetét a párizsi udvarban, úgy ahogyan volt, félretették.

A francia—magyar tárgyalásokon természetesen nem egyenrangú felek álltak szemben egymással. Egy racionálisan mérlegelő, magabiztos és céltudatos nagyhatalom és egy létében fenyegetett, kétségbeesett nemzet-csonk kapcsolata volt ez, amely időről-időre az előbbi fölényes kezeintése nyomán alakult. Nem is lehetett ez másként, hiszen mindkét fél a maga helyzetének és érdekeinek a logikáját követte. A magyar elégedetlenekkel való tanácskozásokon Grémonville, felettesei utasítására, kettős magatartást tanúsított: egyrészt várakozásra intette és a távolabbi jövő esélyeivel kecsgettette tárgyalópartnereit, másrészt

⁵ *Bérenger* i. m. 282—283.

újra meg újra kitért a szövetség konkretizálása elől. A francia diplomácia legfeljebb egy esetleges diverzió színhelyeként, de nem jövőbeli tartós szövetségesként vette számításba Magyarországot. Vegyük figyelembe: a franciák már régebb óta a török birodalomban és Lengyelországban látták Habsburg-ellenes keleti politikájuk fő támaszait. A magyarokkal való együttműködés viszont számos nehezen megoldható gondot okozott a számukra. XIV. Lajos, mint abszolút uralkodó, aki az 1648—51. évi Fronde idején gyermekfejjel maga is megérte alattvalóinak nagyszabású zendülését, elvi megfontolásból szívesebben tartott kapcsolatot legitim uralkodókkal, mint a törvényes hatalom ellen lázadókkal, s így a felajánlott magyar koronát is elhárította magától. És emellé jöttek a gyakorlati-stratégiai nehézségek! A tengertől elzárt Magyarország eleve nehezen volt megközelíthető egy francia katonai segélyakció számára stb.⁶

Egyszóval a nagy lendülettel kibontakozó magyar—francia kapcsolatok továbbfejlődése megtorpant, miközben itthon jelentős előrehaladás történt a Habsburg-ellenes tábor szerveződésében. A felvidéki *Makovica* várában 1666. március 1-én tartották meg Zrínyi Péter Ilona leánya és I. Rákóczi Ferenc esküvőjét, amelyet egy, a Habsburgok ellen forduló erős magyar nemzeti párt megalapításának távlatával nem kisebb ember, mint XIV. Lajos szorgalmazott. A korabeli magyar főúri világ e kiemelkedő társadalmi eseménye jó alkalmat adott az ország távoli vidékeiről összesereglett elégedetlenek bizalmas tanácskozására. A lakodalmon résztvevő Zrínyi Péter, aki 1665 januárjától a horvát báni méltóságot is viselte, hazautaztában április elején Besztercebánya mellett, a stubnyai fürdőben találkozott Wesselényi nádorral, akinek kíséretében résztvevett megbeszéléseiken a regensburgi gyűlést megjárt fáradhatatlan Bory Mihály és a nádori ítélőmester, Lessenyei Nagy Ferenc is, ez utóbbi mint a nádor és felesége, Széchy Mária jószágigazgatója és legfőbb bizalmasa. A gyógyvizes kúra közben, itt, a *stubnyai találkozón* kötelezte el magát egymásnak és a nemzet szolgálatának a két magyar mágnás esküvel, kézzel, valamint a kor szokásainak megfelelően, aláírásukkal és pecsétjükkel ellátott hitlevéllel, amelyben — meglehetősen elvont-általános fogalmazásban — szövetséget kötöttek a hazát fenyegető veszélyek elhárítására.⁷ A nádor ezután májusban — feltehetőleg a megállapodás további kimunkálása végett — a Dunántúlra, Zrínyi Péterhez küldte Nagy Ferencet, aki visszatértében Nádasdy Ferencet is felkereste pottendorfi kastélyában, hogy kipuhatholja az országbíró hajlandóságát.⁸ A változatos pályafutású Nádasdyról, az ország egyik legvagyonosabb nagybirtokosáról, akit kortársai „a magyar Croesus” néven emlegettek, már itt érdemes megjegyezni, hogy 1664 őszén és a decemberi bécsi tanácsülésen még az egyetlen volt a magyar tanácsosok között, aki egyértelműen a béke helyessége és a Habsburg-politika mellett foglalt állást.⁹ Most azonban

⁶ A magyar szövetségi tervek párizsi fogadtatására és kezelésére ld. no. 288.

⁷ *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664—1671. I—II. Budapest, 1876. I. 84—86. Az I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona közötti házasság francia támogatására ld. *Lilek* i. m. I. 54—55.

⁸ Ld. Wesselényi Ferenc levelét Zrínyi Péternek, 1666. máj. 3. OL. Wesselényi-félt., fasc. 9 és Nádasdy Ferenc levelét Wesselényinek, 1666. jún. 2. OL. Nádasdy-lt. 13. sz. csomó, nro. 495. folio 355.

⁹ Ekkori álláspontjára jellemző, amit 1664. december 5-én írt Rottalnak: „Szőljon akárki, amit akar, én bizony állhatatosan megmaradok az én uram mellett, ha a gonoszakarók irigysége áskálódik is alám, az én dicsőségemre lesznek mindenek, midőn napfényre jönnek. Ám lássa a világ! Az egész országot föllázasztották, de a Dunán innend való földet hála Istennek nem

örömmel fogadta a nádor közeledését, akit korábban mélyen megvetett és nem is volt vele beszélő viszonyban. „Istenemnek elegendő hálát nem adhatok, hogy nyomorodott hazánk javára a szép egyezés kegyelmed méltóság atyai indulatjából köztünk így erősödik” — írta neki válaszlevelében. A csatlakozás motívumai az ő esetében különösen összetettek; ezekre a későbbiekben még visszatérünk. A kettejük közti szövetséglevelet mindenesetre — ezúttal Nádasdy familiárisa, Szenthe Bálint közvetítésével — 1666. július 28-án állították ki Wesselényi Ferenc murányi várában.¹⁰

A páros szövetséglevelek kiállítását 1666. december 19-én Wesselényi, Zrínyi Péter és Nádasdy hármak szövetségének megkötése követte, amelyre Bécsben került sor, Lipót esküvői ünnepségei alkalmával. Ez a hitlevél — a Habsburg-ellenes szervezkedésnek mintegy az alapokmánya — Magyarország végső romlásra jutott állapotából indult ki, amelybe a nemzetet a pogányság elleni több mint kétszáz esztendő szüntelen vérhullás juttatta, miközben pajzsul oltalmazta a többi keresztény országot. Hozzátette: hazánk „másoknak sokszori vagy távolról való nézésével, vagy veszedelmünkre való segedelmével tusakodván nyomattatott meg ennyire, hol a nyilvánvaló ellenségtől, hol per indirectum (de föltett céllal) attól is, akitől oltalmat kellett volna várni” — e részben félreérthetetlenül a bécsi udvarra célozva. Ezért, hogy a megmaradt nemzetet a kereszténységben és „az ő nemében” megtarthassák, illetve hogy az országot mostani szűk határai között megőrizték, hittel kötelezték magukat, hogy 1. e szándékukat és munkálkodásukat senkinek semmi okból ki nem jelentik — 2. amit „Magyarországnak s nemzetünknek javára, megmaradására és előmenetelére elménkkel föltalálhatunk . . . azokat mind elkövetjük szorgalmasan, és ha másokhoz való folyamodással kell is annak megenni, effectuáljuk” — végül 3. „hogy mindezekben egymás híre nélkül semmit nem cselekszünk, hanem mindenkhez egyenlő akarattal és megegyezett elmével kezdünk”. Ha pedig e dologban valamelyiküket üldözés éri — tették hozzá — „tartozunk . . . minden tehetségünkkel pártját fogni és a galibából kiségiteni”.¹¹ — A hónap végén Pozsonyban Zrínyi Péter és Széchy Mária még egy-egy külön hitlevelet is kiállított Nádasdy részére, amelyben az országbíró titkainak megtartására és előmenetelének támogatására tettek fogadalmat.¹²

A szövetkezett főurak — ezúttal is főleg Zrínyi Péter kezdeményezésére — 1666 folyamán ismét többször fordultak segélyért a francia királyhoz. Decemberben a bán és a nádor egy XIV. Lajosnak címzett sürgető levelet is átadtak ebből a célból Grémonville-nek.¹³ 1667 januárjában pedig a Laxenburg melletti Hochau egyik vendégfogadjában álrúhás találkozóra került sor Zrínyi, Nádasdy

zavarhatták meg.” Nádasdy-lt. 16. sz. csomó, Nro. 554, folio 218—219. — Az 1664 decemberi bécsi tanácsülésen is egyedül Nádasdy volt, aki a többiek ellenséges hallgatásával szemben kész volt letenni a voksot a bécsi udvar politikája mellett. Erről ugyancsak december 4-én Wesselényi ezt írta Rottalnak: „. . . mindnyájan főhajtással hallgatva annuáltunk, hanem Nádasdy uram felállván, így szóla: ego quidem statim et defecto meam opinionem paratus sum dicere, sed si sic placet aliis, et ego sum contentus. Ezek így lévén, Schwarzenberg urammal összemosolyodának. . .” Uo. 12. sz. csomó, Nro. 466, folio 518—519.

¹⁰ A Wesselényi és Nádasdy közötti szövetséglevél: OL. Neoregistrata Acta (továbbiakban: NRA.) 518/11. Szenté Bálint közvetítése kiderül az NRA. 518/16-ból. Téved tehát *Pauler* (i.m. I. 114), amikor azt állítja, hogy Wesselényi és Nádasdy csak 1666 decemberében Bécsben „jöttek tisztába egymással”.

¹¹ Az 1666. december 19-i szövetséglevél másolata megtalálható NRA. 518/12. sz. alatt.

¹² Uo. 518/13 és 518/4.

¹³ *Pauler* i.m. I. 112.

és a francia követ között, újra csak a szövetség sürgetése jegyében.¹⁴ De most sem értek el több eredményt az előzőeknél. A küszöbön álló flandriai francia támadás, s az osztrák-Habsburgok sakkban tartása a párizsi diplomácia számára kívánatosá tette ugyan a vas további melegen tartását Magyarországon, de a fenti okok következtében a francia udvar mindvégig tartózkodott az általános ígéreteken túlnemző hatékony támogatástól.

A török behódolás valósága

A magyarországi rendek Habsburg-ellenes sérelmeit egy 1665-ből származó terjedelmes emlékirat foglalta össze, amelyet a magyarországi elégedetlenek eredetileg a mainzi választófejedelemnek szántak, de amely árulás útján a bécsi udvar kezére jutott.¹⁵ A névtelen irat keletkezéséről megoszlik a történeti irodalom véleménye. Felvetődött, hogy az iratot esetleg Zrínyi Péter ifjú sógora, Frangepán Ferenc szerkesztette volna, de ez ellen szól, hogy az ő beavatásáról csak jóval későbből maradt fenn kétségtelen bizonyíték. Az emlékirat mindenesetre az összes hasonló ismert dokumentumok közül a legsokoldalúbban indokolja a magyar nemesség Habsburg-ellenes fordulatát. Vezérgondolata az, hogy a magyarok — éspedig elsősorban a felsőmagyarországi vármegyék — immár olyan kétségbeesésbe zuhantak, hogy a töröknek való önkéntes behódoláson gondolkodnak — *hacsak* nem találnak valakit a keresztény fejedelmek között, aki pártfogásába veszi őket. Ha erre reményük nyílnék — hangoztatja az emlékirat —, még vissza lehetne őket tartani ettől a végzetes lépéstől, amelyet Magyarország előkelői közül is sokan kárhözatosnak tartanak.

Az irat politikai célzatossága nyilvánvaló: a török behódolás rémének felidézésével kívánta a nyugati keresztény uralkodókat gyorsabb segítségre ösztönözni. De a benne foglalt tények nagyon is valóságosak: a francia tárgyalásokkal párhuzamosan, mint komor kísérő szólam, mindvégig jelen volt a külső kapcsolatkeresés másik nagy alternatívája: a portához fordulás, a töröknek való behódolás szándéka. A döntő fordulat még a vezető magyar főurak hármas bécsi szövetkezése előtt, az 1666. augusztus 23-án kezdődő *murányi összejöveten*, a rendi szervezkedés e talán legfontosabb megbeszélésén történt ebben az irányban. Ettől kezdve vált a török orientáció a Habsburg-ellenes rendi mozgalom vezető szólamává, hogy a korábban uralkodó francia orientáció egyre szaggatottabb, halkuló kísérőmotívummá szoruljon vissza. A finom vonalú, törékeny politikai utópiákat törvényszerűen kiszorították a történeti realitás vaskos tényei.

A sorsdöntő murányi összejövetelet Wesselényi Ferenc nádor hívta össze, a László fiával folytatott birtokpere rendezése és a vele való ünnepélyes kibékülés ürügyével. A megbeszélés a szervezkedés résztvevőinek első nagy seregszemléjévé vált. Boryn, Nagy Ferencen és Vitnyédyn kívül, a nádor hívására, nagyszámban jelentek meg itt a felvidéki protestáns nemesi ellenzék olyan vezetőalakjai, mint Szepesi Pál borsodi alispán, Szuhay Mátyás, a Rákócziak egykori vitéz kapitánya, mindketten az 1662-i országgyűlés protestáns ellenzékének vezérei, továbbá Kende Gábor a szatmári, Ispán Ferenc és Nagyidai Székely András az abaúji nemesség hangadói, Keczer András és Menyhért

¹⁴ Uo. I. 117—118. A találkozó külső körülményeiről ld. Baranyi Kis Mihály vallomását, 1671. márc. 20., Wien, Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 323/D., folio 100—103.

¹⁵ Uo. fasc. 316/A. Ezt az iratot *R. Várkonyi Ágnes* volt szíves a rendelkezésemre bocsátani, akinek ezért ezúton is köszönetet mondok.

Sáros megyéből, mindketten Thököly István familiárisai, aztán a Fáy-testvérek, István és László, akiknek birtokai szétszórta területek el több felvidéki vármegyében stb.¹⁶ E réteg bevonásával a szűkkörű főúri konspiráció az ellenzéki megyei nemesség szélesebb mozgalmával kapcsolódott össze. Az újonnan beavattott nemesi csoport nemesak a maga sajátos társadalmi arculatát és harci módszereit hozta magával a terebélyesedő szervezkedésbe, de külpolitikai szempontból — a francia tájékozódás néhányak által képviselt újszerű irányzatával szemben — a szélesebb bázison nyugvó és nagyobb hagyományokra visszatekintő török orientációt is.

A megyei nemesség török irányzatú politikai mozgalma az északkeleti országrészek Hevestől Ugocsáig és Szepesztől Szatmárig elterülő 13 vármegyében bontakozott ki, s — eltekintve most a század első felébe visszanyúló történeti előzményektől — a vasvári békét megelőző években vette az eredetét. Már az 1662-i országgyűlés utáni hetekből fennmaradtak olyan tudósítások, hogy a 13 vármegye protestáns nemesi zajos gyűléseken tárgyalják orvoslatlan vallási sérelmeiket, külön törvényeket hoznak, tiszteket neveznek ki és alattvalóikat fegyverzik.¹⁷ Vitnyédy úgy értesült Nyugat-Magyarországon, hogy e megyék már ekkor felajánlották behódolásukat a török fővezérnek, aki azonban a formailag fennálló békére hivatkozva ekkor még elhárította ajánlatukat. Megfordult a helyzet egy esztendő múlva, amikor az 1663. évi hadjárat során Apafi útján maga a török nagyvezér szólította fel a magyar vármegyéket hódolásra, de most ők adtak visszautasító választ. A többségi állásponttal szemben azonban ekkor is voltak a behódolásnak szószólói: így a 13 vármegye eperjesi gyűlésén Zemplén követi a török ajánlat elfogadása mellett szálltak síkra.¹⁸ Egy később felvett tanúvallomás szerint az 1670 előtti rendi szervezkedésben vezető szerepet játszó Keczer András már Érsekújvár 1663. évi török ostroma idején kijelentette: „Isten engem úgy segéljen, meghódolok.”¹⁹ Egy másik tanúvallomás szerint pedig Nagy Ferenc ugyancsak 1663 őszén a kelet-magyarországi vármegyéket járta, hogy a török ajánlat elfogadására bírja az ottani nemességet.²⁰ S úgy tűnik, rajtuk kívül is akadtak hívei a törökös irányzatnak: legalábbis erre utal Vitnyédy István 1664 elejéről származó több figyelmeztetése, amellyel „neinzetünk örök gyalázatjá”-tól, a török behódolás „arany béklyójá”-tól óvta a felvidékieket.²¹ Gyanakvást keltett némelyekben a 13 vármegye magatartása az 1664 nyári nagy hadjárat idején is. A július eleji kassai konzultáción hozott határozatukat, hogy ti. nem lépnek fel támadólag a törökkel szemben, egyfajta „semlegességi” nyilatkozatként is lehetett értelmezni akkor, amikor az ország nyugati fele élet-halál harcát vívta a hódító ellen.²²

A vasvári béke után az országos felzúdulás és megaláztatás, valamint a megnehezült általános viszonyok egyaránt újabb lökést adtak a törökös irányzat terjedésének. Az ország csaknem egész területét elborító török portyák, az újabb és újabb sarcolások, a hódoltságban növekvő török adók,

¹⁶ A murányi összefövetelre és résztvevőire ld. *Pauler* i. m. I. 98—99. Wesselényi murányi meghívója kelt 1666. júl. 26-án, Wesselényi-lt., fasc. 9.

¹⁷ *Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 229—230.

¹⁸ *Pauler* i. m. I. 63.

¹⁹ Egri Káptalan hiteleshelyi levéltára (továbbiakban: EK), *Protocollum Extraseriale* (továbbiakban: *PE.*) AG. Nro. 234., 87. tanú, Nagymihály István vallomása.

²⁰ NRA. 1737/3., 26. tanú, Egeressi János vallomása.

²¹ *Fabó* i. m. IV. 139—141, 152, 157—158 és 166.

²² Ld. Pálfi Tamás egri püspök levelét Rottalnak 1664. december 8-án. Nádasy-lt. 16. sz. csomó, Nro 577, folio 426.

a csökkenő magyar földesúri bevételek, nemkülönben a Habsburg-császári védelem fogyatékoságai a szorongással és kétségbeeséssel együtt sokakban az azonnali tennivágyást is felkeltették. Minthogy más külső segítségre mindinkább halványulóban volt a remény, sokakban felvetődött a kérdés: nem lehetne-e a megváltozhatatlan szükségből erényt kovácsolni, nem volna-e jobb az egyenkénti kényszerű behódolás helyett az együttes és önkéntes alávetést vállalni? Végül is — így érvelt a fent idézett 1665. évi emlékirat is — az udvart szemelláthatólag egyedül a maga békéje és nyugalma érdekli, mit törődnek azzal Bécsben, hogy mi történik Magyarországon?! Különben is, a nemzet önkéntes elhatározásból, szabadon adta magát Ausztria fennhatósága alá, azzal a feltétellel, hogy Bécs megvédi Magyarországot a török ellen. Mivel ezt a feltételt az udvar nem teljesíti, a magyarok sem kötelesek a szerződést megtartani, hanem szabadon élhetnek jogaikkal, s úgy tartják fenn magukat, ahogyan tudják.²³ Pozitív megoldásként pedig ott volt a szomszédos magyar fejedelemség példája, olyképpen, ahogyan azt egyes felvidéki nemesurak értelmezték: „jobb volna behódolnunk és summát fizetnünk a töröknek, mint Erdély, mert úgy békességben maradhatnánk, nem rettegnénk tőle, mivel őfelsége úgysem oltalmaz hennünket . . . csak veszten veszünk, mind jószágunk, mind magunk.”²⁴

Mindez, így elmondva, egyszerűnek és logikusnak látszik, mégis számos történeti forrásból tudjuk, hogy nagyon-nagyon sok tépelődésen, vívódáson mentek át az ellenzékiek, amíg eljutottak a súlyos elhatározásig. Kétségtelen, hogy a török szövetség eszméje nem pillanatnyi ötletből, nem valamiféle könnyelmű elhatározásból született a körükben — sem azelőtt, sem a vasvári béke után: mélyen eresztette az gyökerét a korabeli magyar történeti valóságba. „Ügyünk vagyon” — írta erről egyszer Szepesi Pál, s el kell ismernünk, „ügy” volt ez valóságosan, mégha felemás, ellentmondásos, részben elhibázott ügy is — mégis olyan vállalkozás, amelyre az elkövetkező komoran fénylő évtizedekben sokezren tették fel az életüket. Ügy, amely megrendülést kelt, s — márcsak a hozott áldozatok okán is — komolyságot és tiszteletet parancsol, amelyet nem lehet egyszerűsítő módon, a katolikus és Habsburg-párti történetírás módjára a „nyugati keresztény szolidaritás ellen elkövetett árulás”-ként elintézni.

Bizonyos, hogy maga Wesselényi nádor is — annyi egykori török ellen harcba hívó, lángoló szavú felszólítás kibocsátója — nem kevés őrlődés árán jutott el a döntő lépés megtételéig. A nagy elhatározás benne is, másokban is valamikor 1666 tavaszán érlelődött meg, s bizonyára a Leslie vezette 1665. évi császári követség árulással felérő defenzív portai magatartása, a török követelések előtti behódolása is erőteljes lökést adott hozzá. Sokat sejtett e tervek kibontakozásáról egy 1666 márciusából fennmaradt levele, amelyben változatlan barátságáról biztosította és sürgősen magához hívta Szepesi Pált, mert — mint írta — „ide mifelénk olyan dolgaink vannak kegyelmeddel, amiket pennára nem bízhatunk”.²⁵ Kettejükön kívül kezdeményező — bár sokban tisztázatlan — szerepet játszott az új orientáció kialakításában az észak-

²³ Vö. a 15. sz. jegyzettel.

²⁴ Eszterházy Sándor vallotta, hogy ő a Bezzegh-fivérektől, Földváry Mihálytól és „töbektől is” hallott ilyen fejtegetéseket. NŔA. 517/8., 2. tanúvallomás.

²⁵ Wesselényi-lt. fasc. 9. 1666. márc. 9. — Az összeesküvés első „moccanás”-airől újabban fontos adatokat gyűjtött csokorra *Trócsányi Zsolt* „Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig”) c. monográfiájában. Budapest, 1972. 55—57.

magyarországi Árva és Késmárk várainak ura, gróf Thököly István is, akinek erdélyi birtokai révén szoros kapcsolatai voltak Apafiékkal. Ő április elején küldte be egyik emberét a fejedelemségbe, hogy Bethlen Miklós és Teleki Mihály Magyarországra való kiküldését kérje Apafitól, mert — mint a fejedelemnek írta — „Isten csudálatos dolgot nyilatkoztatott ki” előtte. A két erdélyi politikus ezek után 1666 májusában utazott Magyarországra, ahol előbb Thököly Istvánnál tettek látogatást, majd a nádort keresték fel murányi várában. Bethlen Miklós résztvett az 1666 augusztusi murányi tanácskozáson is, majd szeptemberben ő vitte meg Erdélybe a murányi tanácskozás végzését Magyarország török behódolásának részletesen kidolgozott feltételeivel.²⁶

A török behódolás és szövetség e programja XVII. századi történetünk egyik legfontosabb dokumentuma, a századvégi Habsburg-ellenes mozgalmaknak mindenesetre alapokmánya. Aláírásával Wesselényi Ferenc látta el 1666. augusztus 27-én, s formailag utasításnak készült a portára bemenő erdélyi követ számára.²⁷ Az ajánlat részleteiben a következőket tartalmazta: Magyarország, Erdélyhez hasonlóan, kész a szultán védnöksége alá adni magát az alábbi feltételek mellett: 1. A török végvárak vonalán kívül eső helyek a töröknek ne hódoljanak, viszont a török földjén levő jószágait a magyar urak szabadon birtokolhassák. — 2. Kivéve a török kezén levő végvárakat, mindazon helységek a hódolás alól felszabaduljanak, amelyek Bethlen Gábor halála óta meghódoltak. — 3. A hódolás végleges határa Gutta—Sellye—Sempte—Nyitra—Léva—Gyarmat—Fülek—Putnok—Diósgyőr—Ónod, a Dunántúlon pedig Gesztes—Tata—Komárom—Győr—Pápa—Veszprém—Tihany—Keszthely—Egerszeg—Alsó-Lendva vonalán túl ne terjedjen, míg Szaboles és Szatmár vármegyék, valamint a hajdúvárosok teljes egészükben hódolatlanságban maradjanak. — 4. A hódolt helyek adóját, szolgáltatásait atörök semmi módon ne verje feljebb, sőt szállítsa le első hódolásuk színvonalára. — 5. A magyar kézen levő végvárakat, erősségeket, városokat a törökök semmilyen ürüggyel ne foglalják el. — 6. A magyar nemzetet hagyják meg a király és más tisztek választásának szabadságában. — 7. A török császár Magyarországot ne kényszerítse fegyverfogságra, sem a birodalma terjesztését szolgáló hadakozásra. — 8. A török Magyarország semmilyen belügyébe, nagy, közepes vagy kicsiny dolgába ne avassa magát, az országot tartsa meg régi törvényeiben, szabadságaiban és szokásaiban. Ne akadályozza a magyarok szabad kereskedését. — 9. A magyar nemzetnek legyen szabad szövetségeket kötni, alkudni, fegyvert fogni és békességet kötni a maga tetszése szerint. — 10. A hódoltságban lakó nemesek fegyverviselését ne tilalmazzák, költözködését ne akadályozzák. A török végházakon felül lakó nemességet ne kényszerítsék a török földesúri adók fizetésére.

Ha e felsorolt feltételek mellett a török császár kész atnámét adni, Magyarország Wesselényiék terve szerint a következők teljesítését vállalja: 1. „Szent békességet tart a törökkel és akármí nevezet alatt török császár szárnya alatt levő minden népekkel és országokkal.” — 2. „A török császárnak, mint patronusának, esztendőnként bizonyos ajándékot ad.” A tervezet az „ajándék” összegét évi 20 és 100 ezer tallér között állapította meg, annak arányában,

²⁶ *Trócsányi*, i. m. 57—59. — I.d. továbbá Csuti Benedek, Bethlen Miklós és Apafi Mihály leveleit Teleki Mihálynak 1666. ápr. 3., illetve 4-én (*Gergely Sámuel*): Teleki Mihály levelezése (továbbiakban: TML) III. 562—564.

²⁷ *Deák Farkas*: A bujdosók levéltára. Budapest. 1883. 227—232. Az instrukció sietős munkára valló, meglehetősen kusza szövegét a könnyebb áttekinthetőség végett magam foglaltam pontokba — de szigorúan az instrukció mondanivalóját követve.

hogy a török mennyit fogad el a fenti alkupontokból. Az utasítás végül arra intette a követet, hogy a megállapított összeget „ajándék pénznek és ne adónak írják az atnáméba, a török császárt is ne Magyarország urának, hanem patrónusának nevezzék”. — Az idézett alkotmányos garanciák (a belügyekbe való be nem avatkozás, az ország régi törvényeinek, szokásainak megtartása stb.) követelésével kapcsolatban annyit szükséges még megjegyeznünk, hogy azok a protestáns rendek értelmezésében mindenekelőtt a vallási sérelmek orvoslására, az ellenreformációs erőszak megszüntetésére irányultak. A török vallási toleranciájából következett, hogy a törökös irányzat éppen az ő soraikban hódított a leginkább, aminthogy az elmúlt évszázad tapasztalatai alapján jogos bizalommal is mondogatták: „a török megtart minket igazságunkban”.²⁸

A Wesselényi által felvázolt elgondolás legfontosabb elemeiben nemcsak a maga által kezdett szervezkedés, hanem mintegy két évtizedre szólóan, az egész XVII. századvégi kuruc háború (a bújdosó mozgalom és a Thököly-felkelés) török koncepcióját is magába foglalta. A tervezet legszembetűnőbb vonása, hogy az az egész ország behódolásának programját tartalmazta, másként szólva, az ország mintegy ötnegyedszázad óta veszendőbe ment integritásának a török védnöksége alatti helyreállítását. Ilyen értelemben átfogó igényű, totális program, úgyannyira, hogy — a századvégi mozgalmak gyakori hivatkozásai ellenére — nem is lehet azt a Bocskai és Betheln-vezette küzdelmek egyenesvonalú folytatásának tekinteni. A század első felének e nagy fejedelménél ugyanis, ne felejtjük, szoros török elkötelezettségük ellenére sem volt szó a maradék ország török alávetéséről. Ha történeti előzményt vagy analógiát keresünk, úgy messzebbre kell visszanyúlnunk, ti. a szulejmáni korszakhoz, a magyarországi török uralom kezdetéhez. „Soha (Szapolyai) János király idejétől fogva... ilyen dolog nem volt” — nem véletlen, hogy Apafi is erre a történeti hagyományra hivatkozott, amikor az összeesküvők ügyét a porta pártfogásába ajánlotta.²⁹ A különbség talán mégis abban vonható meg a Szapolyai- és a Wesselényi-féle szándékok megítélése között, hogy a nádor ezt a lépést a Habsburgokkal kapcsolatos olyan súlyos tapasztalatok birtokában tette meg, amelyek eljárását inkább elfogadhatóvá teszik, mint Szapolyaiét.

De a Wesselényi-féle tervezet mérlegeléséből ezen túlmenő következtetéseket is levonhatunk. Egyrészt tény az, hogy a porta elé terjesztett ajánlat több ponton félreérthetetlenül elárulja — s ez végeredményben magától értetődő dolog — a kollektív behódolási szándék nemesi-földesúri indítékait, ami közvetve az ebből kisarjadó politikai mozgalmak rendi-feudális eredetére és jellegére is fényt vet. Másrészt ugyanakkor a tervezet tagadhatatlan államférfiúi felelősségérzetre vall, a követelések olyan egymásból következő, végig gondolt és logikus rendszerét tartalmazva, amely elfogadása és realizálása esetén, adott helyzetben — legalábbis pillanatnyilag — valóban a maximumot biztosította volna mind a magyarországi társadalom mindennapi szükségletei, mind a magyar állam fennmaradása és önállósága szempontjából. Csakhogy a tervezet értéke — még hozzá éppen összeállítói szempontjából — valójában a realizálás lehetőségén múlt, ami végeredményben a másik fél szándékától és tetszésétől függött. A nádori utasítás, láttuk, érthető módon nagy súlyt

²⁸ NRA. 517/8. Az idézett kijelentés a 24. tanú, Czingel Jánostól származik.

²⁹ Ld. Apafi követi utasítását a portára utazó Baló László számára, 1667. márc. 22. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (a továbbiakban: EOE) XIV. 240.

helyezett arra, hogy még az elnevezésekben — személyek és dolgok megjelölésében — is kerüljék a teljes alávetettségre utaló kifejezéseket! Kérdés: lehetett-e a portával ilyen értelemben ésszerű és tisztességes alkut kötni? Nem volt-e eleve illuzórikus a törökkel olyan viszony kialakítására törekedni, amelyben a jogok és köteleességek egyensúlyban vannak, s amelyben ezáltal — a nagyságrendi különbségből adódó természetes egyenlőtlenségen túl — a szövetségi egyenjogúság normái is érvényesülnek? Azaz röviden: nem volt-e a maga optimális formájában ismét csak utópia Wesselényiek elgondolása?

Ami a felvetett két szempont közül a török behódolás nemesi-földesúri indítékait illeti, történetírásunkban eddig észrevétlenül maradt az az összefüggés, milyen nagyszámban kerültek ki a törökös irányzat szószólói az ozmán hódítás által *közvetlenül* sújtott-károsított földesurak közül. A sort maga Wesselényi nádor kezdi, akinek murányaljai jószágai után a szécsényi bég — mint a nádor 1665-ben egyik levelében írta — „oly nagy becstelenségünkkel és kárunkkal kívánja a hódolást, hogy semmint azt megengedjük, készebbek vagyunk fegyverrel megoltalmaznunk sajátunkat”.³⁰ De folytathatjuk a sort a murányi összejövettel csaknem valamennyi jelentékenyebb résztvevőjével. Szepesi Pálról pl. tudjuk, hogy mind mezőkeresztesi birtoka, mind állandó ongai lakóhelye hódolt területen feküdt, az előbbi az egri töröktől alig két óra járásnyira!³¹ Szuhay Mátyás pütrügyi birtoka szintén a török hódoltság torkába esett, úgyannyira, hogy javainak konfiskálása később a török közelsége miatt súlyos gondot okozott a kamarának.³² A Nógrád és Heves megyében birtokos Fáy Lászlónak az egri törökkel voltak gyakori határperei, s birtokainak jelentős hányada török adónak volt alávetve.³³ Még a Sáros megyében birtokos Keczer Andrásnak is „szép jószágai” voltak az alföldi hódoltságban.³⁴ Ez a kapcsolat a hódoltsági birtoklás és a politikai „törökösség” között a későbbi kuruc mozgalmakban is kimutatható, s jellemző például, hogy a török mellett végig kitartó kurucok gyakran azon az alapon gyanúsítottak némelyeket — okkal vagy ok nélkül — a török szövetségtől való elpártolás szándékával, hogy, mint mondták, „lakóhelyük nincs közel a törökhöz”.³⁵ Vagyis a kortársak felfogásában éppen a törökhöz való földrajzi közelség tűnt a török melletti politikai elkötelezettség egyik fontos biztosítékának. S ha meggondoljuk, mit is jelentett a töröknek ez a közelsége a mindennapi életben, válik érthetővé, miért tekintették éppen

³⁰ Wesselényi Bene Jánosnak, 1665. júl. 3. Wesselényi-lt., fasc. 9.

³¹ Ld. Pethő István levelét a szepesi kamarának, 1671. ápr. 8. Eszerint a levélíró, már a nemesi felkelés felgöngyöltése után, azért nem vállalkozott Szepesi keresztiesi árpájának konfiskálására, mert — mint írta — „Oda Egervára csak két mérföld . . . a török is jó levon két óra alatt Keresztesre a maga hasznáért elérkezhetik, azért . . . énnekem nincsen abban mód, hogy (hódolatlan lévén) oda szerencsétlhetsem magamat”. OL. Kamarai levéltár. Repraesentationes, informationes, instantiae (továbbiakban: Repr.) raksz. 3217. — Ongai lakóhelyéről pedig maga Szepesi írta 1668. nov. 24-én Csáky Ferenc kassai főkapitánynak, hogy hódolt területre esik, amiért a török könnyen „belégarázdálkodhatik”. OL. Csáky-lt., fasc. 265/a.

³² Ez derül ki Hartyáni András kamarai konfiskátor 1670. júl. 2-i és 5-i leveléből Csáky Ferencnek, illetve a szepesi kamarának, Csáky-lt., fasc. 265/c. és Repr., raksz. 3214.

³³ Fáy László törökkel folytatott határpereire ld. *Izsépy Edit*: Végvári levelek, 1660—1682. Budapest, 1962. 62—64. — Török földön levő alföldi jószágait maga is említi 1671. jan. 5-én kelt kérvényében. Repr., 3215.

³⁴ Ld. Török Ferenc rimaszombati harmincados 1670. dec. 11-i jelentését a szepesi kamarának, Repr., raksz. 3215.

³⁵ Ld. Wesselényi Pál 1678. nov. 5-i levelét Telekihez, amelyben Thökölyt egyebek között birtokainak a töröktől való távolsága miatt is a töröktől való elpártolással gyanúsította. TML. VIII. 323.

ők, a leginkább sújtottak elemi érdeküknek a törökkel való kapcsolatok intézményes rendezését.

Nem oszthatjuk tehát Pauler Gyula nézetét a Wesselényi-összeesküvésről írt, egyébként kitűnő monográfiájában, miszerint a törökös irányzat 13 vármegyebeli kibontakozását elsősorban e terület viszonylagos védettsége magyarázza, mármint, hogy emiatt a Felvidéken, úgymond, „nem uralkodott az a gyűlölet a török ellen”, mint pl. a Dunamelléken. Megítélésünk szerint a töröknek való behódolás és a vele való szövetekezés szándéka, legalábbis e politika kezdeményezőinél, éppenhogy egy töről fakadt a törökkel szembeni védtelenség érzésével és a tőle való félelemmel. A töröknek való kiszolgáltatottságnak és a Habsburg-kormánypolitikával való növekvő elégedetlenségnek ez a *közös gyökérzete* jól megfigyelhető egyebekben a hódoltságszéli — abaúji, borsodi és tornai — nemések 1668 októberében tartott, s nagy port felvert encsi gyűlésének a következményeiben. Amikor ugyanis az itt összegyűlt nemések önkéntes ajándék küldésével igyekeztek a maguk számára az egri török jóindulatát megnyerni, a bécsi udvar haragtól fűtött ellenintézkedésekkel válaszolt az önkéntes behódolásra, míg a törökkel szembeni tényleges védelemre, az általános ígéreteken túl, semmiféle *konkrét* segítséget nem tudott nyújtani. A legkevésbé sem meglepő ezek után, hogy az encsi akció résztvevői — Fáy László, Kátay Ferenc, Hamvai Péter és Monoky István — egytől-egyig aktív elősegítői lettek a Habsburg-ellenes rendi szervezkedésnek.³⁶

Ebből az egyedülállóan sajátos szituációból, a török- és a Habsburg-ellenesség egy ugyanazon alaprétegéből azután a korabeli nemesi politika számos feloldhatatlan ellentmondása következett. Mellőzzük itt most annak az elemzését, milyen feszültség jött ezáltal létre e mozgalmak okai és céljai között, amennyiben ti. a cselekvés szférájában a töröktől elszenvedett sérelmek is, mintegy a visszájukra fordulva, a vele való szövetekezésnek és a Habsburg-ellenességnek váltak a rúgóivá. Elégedjünk meg most csupán annak a jelzésével, hogy a vázolt összefüggés következtében a török elleni és a török melletti elkötelezettség között nem húzódott az érdekekben gyökerező szilárd és állandó határ: esetleges, véletlenszerű körülményektől, vagy pillanatnyi hatásoktól — indulatoktól és hangulatoktól — függően a kettő könnyen átcsaphatott egymásba. Racionális oki és okozati összefüggését tekintve, részben talán innét is adódott, a XVII. század utolsó harmadának egyedülálló — helyenként irracionálisnak tűnő — atmoszférája: a hatalmi viszonyok nagyfokú kiegyensúlyozatlansága, emberek, események örvénylő kavargása, hirtelen pálfordulások gyakorisága. És ebből is következett később a kuruc mozgalom meredek zuhanása és gyors kimúlása, mihelyt egyszer a vasvári békében rögzített Habsburg—török erőviszonyok tartósan eltolódtak az előbbieik javára!

A magyar nemesség török orientációjának volt azonban még egy, a korábbiaknál is súlyosabb és alapvetőbb ellentmondása — amely egyszersmind átvezet a Wesselényi-féle tervezet realitásának vagy illuzórikus voltának a mérlegeléséhez. Végső kétségbeesés és réalpolitikai megfontolás rávihette ugyanis a magyarországi feudális uralkodó osztály egyik vagy másik csoportját a töröknek való kollektív behódolás útjára, de a török hatalmi szférájának bármilyen meggondolásból történő kiterjesztése mégiscsak felidézte azt a veszélyt, hogy

³⁶ Pauler idézett álláspontjára ld. i. m. I. 62—63, az encsi gyűlés lefolyására és következményeire ld. uo. I. 228—229 és Horváth György egri kanonok vallomását É.K. PE. AG., Nro. 234, 40. tanúvallomás.

a porta egyszerűen csak félreterjeszi az előzetes megállapodásokat, s az önként meghódított területeket közigazgatásilag is a török birodalomba olvasztja — mint tette azt annak idején a balkáni országokkal is, s mint ahogyan ez a veszély, különösen a tragikus 1657. évi események óta, Erdély felett is állandóan ott kísértett. Azzal pedig a magyar nemesség is tisztában lehetett, hogy egy ilyen lépés mit jelentett volna a számára. Az 1663. évi török hadjárat idején például széltében-hosszában emlegették azoknak a magyar nemeseknek az esetét, akik oltalomképpen török katonákat fogadtak a házukba, ámde azok viszonzásul könyörtelenül kilakoltatták őket otthonukból. „Nem jó néked kőházban laknod — mondták állítólag egyiküknek — eredj a faluba, csinálj magadnak ottan kis házacskát, lakjál ottan békével, szánts magadnak és a szegény töröknek!”³⁷ — Vajon mi volt a biztosítéka annak, hogy az ország kollektív behódolása esetén egy szép napon nem éri utól az egész magyar nemességet pörüljárt társaiknak a sorsa?

Leigázás teljes beolvasztással — vagy külpolitikai függés viszonylagos belső önállósággal: ez volt a kérdések kérdése Magyarországon is, mint ahogy a török terjeszkedés mindkét változatának ismeretese a megfelelő külföldi analógiái. A török hódítás globális stratégiáját tekintve, úgy véljük, a támadási főirányban fekvő Nyugat-Magyarországra szinte elkerülhetetlenül az előbbi sors várt, míg a mellékirányba eső Kelet-Magyarországnak kétségtelenül jobb kilátásai voltak a kedvezőbb második megoldásra. Ebben a jövőbeli perspektívában — és nem a töröknek való kiszolgáltatottság mértékében — kereshetjük, nézetünk szerint, korunkban a két nagy országrész politikai arculatának egymástól eltérő vonásait. Több más tényező — így a Bécestől való nagyobb távolság, a nagy erdélyi fejedelmek, Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György harcainak mozgósító hagyománya stb. — mellett feltehetőleg e biztatóbb kilátások megsejtésének is szerepe volt abban, hogy a törökös irányzat végül is a keleti országrészekben öltött határozottabb arcúvá.

Az „utópia vagy realitás” kérdésre tehát nem adhatunk egyértelmű választ. *Utópia*: abban az értelemben, hogy a török csak behódolási és nem szövetségi viszonyt ismert, s így Wesselényiék terve sem hozhatta meg az egész ország sorsának jobbra fordulását. *De realitás*: abban az értelemben, hogy végtére is másfél évtized múlva, mégis az ő tervezetükben rögzített alapelveken nyugodott Thököly Imre, igaz, sok ellentmondással terhelt kelet-magyarországi fejedelemsége. Az út, amelyre Murányban ráléptek, végül is járhatónak, sőt az adott helyzetből kivezető összes utak közül az egyedül járhatónak bizonyult — más kérdés persze, hogy ez sem azonnal, hanem csak évek múltán nyílt meg, s nem is egészen abba az irányba vezetett, mint ahogyan azt kezdeményezői elgondolták.

Wesselényi és Nádasdy

A murányi összejövétel és az ott hozott nagyfontosságú határozatban játszott szerepe már jelzi, hogy a rendkívül összetett Habsburg-ellenes tábor természetes központja Wesselényi Ferenc nádor személye körül alakult ki. Az ő helyzete és alakja sok szempontból az 1660-as évek magyarországi viszo-

³⁷ A kilakoltatott nemesek históriáját Török Ferenc szendrői harmincados jegyezte fel a szepesi kamarának írt 1663. okt. 22-i levelében. Repr., raksz. 3207.

nyainak tipikus vonásait sűrítette magába, s éppen ez a sajátos szerepköre jelölte ki helyét a rendi szervezkedés élén.

Wesselényi maga, egész életútjánál fogva, izzig-vérig rendi politikus volt, a történeti előjogok és szabadságok hű védelmezője, de egyben, mint az ausztriai ház loyális híve, a bécsi udvar bizalmának is letéteményese. Minthogy alkatilag eleve a mérsékletre s az érdekek egyeztetésére hajlott, nyugodtabb körülmények között bizonyára mindkét fél megalégedésére látta volna el hivatalát. De 12 éves nádori működése során a központi hatalom és magyarországi rendiség álláspontja közötti szakadék oly szélesre tárult, hogy Wesselényi kompromisszumokra törekvő tevékenysége lassan elvesztette a lába alól a szilárd talajt. Nehéz is volt ott bármily csekély eredményt elérni, ahol az egyik fél, a magyarországi rendek a nemesi alkotmány legfőbb őrét, a másik fél, a bécsi miniszterek, a maguk abszolutista államfelfogásának megfelelően — mint azt pl. Montecuccoli feljegyzései tanúsítják — a központi hatalom első szolgáját látták benne.³⁸ A két álláspont közötti távolság — elméletileg csakúgy, mint egyes gyakorlati kérdésekben — akkorára növekedett, hogy azt lassan már a legnagyobb erőfeszítéssel és ügyességgel sem lehetett áthidalni.

El kell ismerni: Wesselényi maga nagy buzgalommal és lelkiismeretesen igyekezett megfelelni „közvetítő” tisztének, de ahelyett, hogy ezzel bármely oldalon is bizalmat keltett volna maga iránt, azt kellett látnia, hogy egyre inkább a kétoldalú bizalmatlanság légüres terébe kerül. Ha ismét szilárd talajt akart tudni a lába alatt, választania kellett — s ha már erről volt szó, nem lehetett kétséges a választása. Nem mintha a maga egészében osztani tudta volna az ellenzéki magyar rendek felfogását és politikai taktikáját. Amikor például a felsőmagyarországi vármegyék arra való hivatkozással utasították el az 1665 márciusára Kassára meghirdetett nádori törvényszéken való részvételt, hogy ahelyett országgyűlést kívánnak, érezhető ingerültséggel vágta oda: a felföldi vármegyék „csomót keresnek a kákán”, s „minél inkább babusgatja őket őfelsége, annál keményebbnek mutatják magukat”.³⁹ — De akkoriban már mégsem ez a rendi ellenzékiiséget korholó, feddő hang volt az uralkodó megnyilatkozásaiban. 1664 őszén az ellenzéki megyékkel szemben még teljes mellet kiállt az udvar török politikája mellett, de azért a vasvári béke — ha nem is egyik napról a másikra — lassan az ő politikai magatartásában és nézeteiben is változásokat értelt. „A legőszintebben kijelentem — írta Lipót első miniszterének, Portia hercegnék már 1665 januárjában —, ha e nyomorúságos nemzet sorsa és állapota úgy is alakul, hogy koldulnia kell egy falat kenyérért, kész inkább a végső veszedelmet is magára vállalni, semhogy szabadságairól lemondva, az ígát magára vegye.” S mindezt azért, mert az udvar született magyar főnemes helyett de Souches császári tábornokkal akarta betölteni a dunáninneni főkapitányságot.⁴⁰ — Wesselényi 1664 utáni magatartásában, a kétségbeesés és a sötét pesszimizmus kifejezése mellett, mindenestre már ez az utóbbi hangvétel vált mind inkább uralkodóvá.

Különösen mély hatással volt a nádorra az 1665 márciusáról novemberre elhalasztott kassai törvénykezés lefolyása, amely egyszeriben ráébresztette helyzetének a fonákságára. Erre a tanácskozássra, amelynek fő napirendi pontja

³⁸ Montecuccoli pl., mint „Staatsdiener”-ről emlékezett meg Wesselényiről. (*Alois Veltz*): *Ausgewählte Schriften des . . . Fürsten Montecuccoli*, III. Wien—Leipzig, 1900. 444.

³⁹ Ld. leveleit Lippai Györgynek 1665. márc. 3. és 11-én, Wesselényi-let., fasc. 9.

⁴⁰ Levele Portiának 1665. jan. 2-án uo. (eredetiben latinul).

a protestáns rendek Báthory Zsófia elleni sérelmeinek orvoslása volt, a bécsi udvar olyan kötött instrukcióval küldte ki, hogy szinte semmi teret nem engedett a nádornak egyeztető álláspontja érvényesítésére. Wesselényi még az ülés előtt megjósolta küldetése sikertelenségét, s tele volt szemrehányással, panasszal, amiért nádori tekintélye csorbításával a kormány egyszerű „postaság”-ot bíz reá.⁴¹ A törvényszék lefolyása igazolta sötételetlétét: a tanácskozás dolgvégezetlenül oszlott fel, s ráadásul a protestáns követek az egész Felvidéken elhíresztelték: a nádor nem felelt meg bírói feladatának, újat kell választani helyette, mert ők „nem instructiós palatinust kértek őfelségétől, hanem törvényt exequáló palatinust”. Wesselényit mérhetetlen keserűséggel töltötte el a kassai kudarc. Az ő tiszta bíróságában és igaz magyarságában senki a legkisebb homályosítást nem teheti — írta erről egy 1666 januárjában kelt levelében. Mióta ő ebben a kínos tisztn van, „fában szűkölködő, láng nélkül szipákoló, melegtelen tűz”-höz hasonlít, de a hiba nem az ő emberségében, hanem a „tűzrakók”-ban van. Nem törődve már semmivel, Aristotelesként fog eljárni — tette hozzá sokat sejtetően — „aki a vizek forgó titkait meg nem foghatván, magát nekik foglyul adta”.⁴²

Hozzájárult-e ez a kassai epizód Wesselényi nagy fordulatának a megtételéhez? Ha az itteni időpontokat összevetjük a korábban említettekkel, úgy bizonyosra vehetjük, hogy igen — ha nem is kívánjuk eltúlozni a jelentőségét. A fenti tények azonban két dolgot mindenképpen tanúsítanak. Az egyik az, hogy a Wesselényi-összeesküvés kibontakozása, már a mozgalom névadó vezetőjénél is, több tényezőből összetevődő folyamat volt, amelyek közül különösen két alapmotívum fonódott szorosán össze: a vasvári béke által rögzített „külső” hatalmi helyzet, valamint a központi hatalom és a rendiség közötti hagyományos szembenállás, amely adott időpontban elsősorban a vallási ellentétekben öltött testet. A másik körülmény, ami Wesselényi személynél figyelemre méltó, az az, hogy a nádor az országos politika megannyi nyitott kérdésért, mondhatjuk, személyes problémaként — többnyire egyéni kudarcként — élte végig, s kedélyileg igen mélyen, érzékeny idegzettel reagált rá. Ez — függetlenül döntése irányától — vitathatatlan erkölcsi hitelt, emberi megalapozottságot ad fordulatának. Olyan tulajdonságok ezek, amelyek előnyösen különböztették őt meg a szervezkedés többi vezetőitől.

De a nádor ekkor már 60 év körüli, törődött egészségi állapotú, beteges ember volt: nem sok ideje maradt, hogy az alakuló-formálódó mozgalom sorsát irányítsa. Az az alig több, mint félesztendő, amennyi ideje a murányi összecsapás után a haláláig még hátravolt, a hármas szövetséglevél bécsi aláírásán és a Grémonville-jel folytatott tárgyalásokon túl már csak arra volt elég, hogy szövetségi kapcsolatokat kezdeményezzen a lengyelekkel, (megbízásából Nagy Ferenc levélbeli kapcsolatba lépett a lengyel királynővel), helytelenítsen és lehetőleg megakadályozzon néhány meggondolatlan akciót (így Vitnyédynek azt a kalandor tervét, hogy foglyul ejtse és Petróczy István Vág menti várába zárja Lipót császárt, hogy így kényszerítse őt a magyar elégedetlenek követe-

⁴¹ Ld. Szelepcsényinek írt levelét 1665. aug. 8-án, uo.

⁴² Levele Csáky Ferencnek, 1666. jan. 15. Csáky-lt., fasc. 259/c, folio 444—445. Wesselényi elkeseredését híven jelzi az a levél is, amelyet a sikertelen kassai tanácskozás másnapján, 1665. november 17-én írt Rottalnak: „. . . Tegnap szakada vége negyed napi haszontalan munkánknak, kit régen megjövendöltem, ugyanis. . . aki semmivel küldetik, semmivel szokott visszatérni. Most íratom a relatiot, abból bővebben miudeneket megért kegyelmed, már én sem késem, hanem nagy kudarcvallomással elpironkodom innét”. Wesselényi-lt., fasc. 9.

léseinek a teljesítésére), s végül hogy újabb nádori törvényszéket hívjon össze 1667 márciusára Besztercebányára, ami ismét alkalmat adott az ellenzékieknek a további teendők feletti tanácskozásra.⁴³ Ez utóbbin ő maga személyesen már nem vehetett részt. Egyik utolsó levelében arra a széltében elterjedt (téves) hírre reflektált, amely szerint a német Fülek várát odaigérte a töröknek: „Megvallom, zsibbadt inakkal gondolkodom erről, . . . de ha Fülek megszállásában valami talál lenni . . ., akkor megmutatom, magyar dajka tejét szoptam, s romlandó köveivel fogom magam koporsó gyanánt befedetni.”⁴⁴ Erre nem került sor. Tíz napi haláltusa után, betegágyban halt meg 1667. március 27-én.

Hogy Wesselényi távozása mekkora ürt hagyott maga után, az igazában a Habsburg-ellenes szervezkedés további fejleményeiből tűnik elő. A nádor körütekintően végrendelkezett halála előtt. Önmagának „minden pompa nélküli” egyszerű temetést rendelt, hogy amit „temetésére költenének, a haza oltalmára fordítsák”. A közügyeket tekintve, a horvátság ügyeinek intézését Zrínyi Péterre, a Duna két felét Nádasdy Ferencre, a felvidéki 13 vármegyét pedig Bocskai István zempléni főispánra bízta, aki mint az északkeleti ország-részek egyik legtekintélyesebb főrendje, szintén be volt avatva a titkos tervekbe. Széchy Mária, az özvegyen maradt nádorné mellé gondviselőül Nagy Ferencet, Bory Mihályt, Keresztúri László vicepalatinust és Szuhay Mátyást rendelte. „Sok írásbul telnék ki, de igen szép rendben hagyott itt bennünket, mintha élne” — foglalta össze az elhunyt nádor gondoskodását Kende Gábor Teleki Mihálynak írt levelében.⁴⁵

Wesselényi halálával, a dolgok rendje szerint, a hivatalos közéletben csakúgy, mint az összeesküvők titkos hierarchiájában, Nádasdy Ferenc ország-bíró lépett elő az ország első emberévé. A nádori szék megürülése után néhány héttel Lipót a már korábban elhunyt Lippai György utódjaként esztergomi érsekké emelt Szelepcsényi Györgyöt, valamint Nádasdy Ferencet nevezte ki nádori helytartókká — természetesen ideiglenes jelleggel, amíg a következő országgyűlés meg nem választja az új nádort. Senki előtt nem volt titok, hogy e magas állás elérése elsősorban az ereje teljében levő, 40 év körüli Nádasdynak becsvágya, mondhatjuk azt is, élete főcélja.

Nádasdy Ferencet mindenekelőtt hatalmas gazdagsága és az átlagot messze meghaladó széles műveltsége emelte osztályostársai fölé. Szemben a súlyosan eladósodott Wesselényivel, anyagi ügyei rendezettek voltak, sőt évi 200 ezer forintnyi jövedelmével Magyarország talán legnagyobb vagyonát mondhatta a magáénak. Birtokain — dédapjához, a XVI. században élt Nádasdy Tamás nádorhoz hasonlóan — szakszerű, racionális gazdálkodást folytatott, élénk kereskedelmi tevékenységgel és az ökonómiai szempontok szigorú érvényesítésével. Uradalmainak élete viszonylag rendezettnek és biztonságot adónak tűnik, ami nem csekély dolog egy olyan korban, amikor a háborús pusztítások és a belső anarchia nyomán mindenfelé felfordulás és zűrzavar uralkodott. „Gróf Nádasdy uram önagysága, mint méltóságos ember, maga vigyázott és parancsolt minden felé, önagyságától ez a föld mind tartott, sőt *ultra* kedveskedni kívánt”; „annak előtte gróf uram önagysága a maga

⁴³ Wesselényi lengyel kapcsolataira a legbővebb részleteket Nagy Ferenc második, 1670 szept. 14-i lőcsei vallomása tartalmazza (továbbiakban: NF. 1670. szept. 14.). Wien, Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 322/D, folio. 89—116. — Vitnyédy tervére és az 1667 márciusi besztercebányai törvényszékre ld. *Pauler* i. m. 108 és 129.

⁴⁴ Keltezés és címzés nélküli levelét ld. Nádasdy-lt. 13. sz. csomó, Nro. 469, folio 136.

⁴⁵ 1667. ápr. 20. TML. IV. 90.

katonáival a latrokat kergettette, alatta való katonáknak parancsolta, hogy mindenütt lennének vigyázásban”; „azelőtt való esztendőkbén, amíg Nádasdy Ferenc uram őnagysága élt, minden esztendőben szorgalmazta a rábaközi bírákat a Rábára való gondviselésre (azaz az áradás elleni védekezésre)” stb. — halála és birtokainak konfiskálása után lépten-nyomon ilyen és ehhez hasonló megjegyzések tűnnek fel a kamarai iratokban Nádasdy nyugatdunántúli földesúri adminisztrációjáról,⁴⁶ ami persze az ő személyén túl némiképpen a korabeli nagybirtok általános közigazgatási szerepére és hatalmára is fényt vet. Mert a nagybirtokos Nádasdy szinte korlátlan hatalommal rendelkezett uradalmainak lakossága felett, amit gyakran vett igénybe a földesúri szolgáltatások önkényes emelésére is. „Nagy úr lévén, miellenünk mindeneket megcselekedhetett, amit akart” — írták róla például Csepreg mezővárosának lakói, azzal kapcsolatban, hogy korábban állítólag nem követelt adókat íratott be urbáriumukba.⁴⁷

Ez a rendezett vagyonú arisztokrata — aki magánföldesúri gyakorlatában nem ismert ellentmondást, s megszokta, hogy kívánsága tízezrek számára törvény — a közelet mezejére is igyekezett átvinni erőszakos fellépését, önkényes modorát. Az ellenreformációnak nem volt nála buzgóbb világi bajnoka a XVII. század közepén Magyarországon. Miután 1643-ban katolizált, hatalmas lendülettel mintegy 40 ezer alattvalóját térítette át a római egyházba. Nevét országszerte kiforgatott luteránus templomok, iskolák és égő könyvmáglyák tették hírhedtté, sőt a közvélemény még familiárisa és tisztartója, Bálintfi János botrányos eljárását is hajlamos volt az ő nyakába akasztani, akiről elrettenve terjesztették: zsírral locsolta és nyárson sütögette a protestánsok bibliáját.⁴⁸ De nemesak neofita vallásos buzgalma hozta összeütközésbe Nádasdyt sok kortársával. Terjeszkedni és uralkodni vágyó természetűe megnyilvánult birtokszerzéseiben és tisztséghalmozásában is, ami ugyancsak számos konfliktusba bonyolította. Ámbár már 30 éves korára, 1655-ben elnyerte az ország második rendi méltóságát, az országbírótságot, a nádori tisztet viselő Wesselényivel mindvégig féltékeny és feszült viszonyban élt. S noha magáénak mondhatta a két nagy nyugati vármegye, Sopron és Vas főispánságát, 1665-ben harmadikként Zaláéra is szemet vetett, s amikor ebben akadályba ütközött, „felette megindult rajta, s igen meghányván egymást, rútol összeveszett” a kancellárral, stb.⁴⁹

Amikor Wesselényi halálával szabaddá vált a pálya a nádori szék felé, Nádasdynak látnia kellett, hogy e tisztség megszerzéséhez — egy majdani országgyűlésen át — korántsem vezet sima és egyenes út. Itt voltak mindenekelőtt a — többnyire önjelölt — vetélytársak a nagy versenyfutásban: Forgách Ádám tárnokmester, Zichy István kamaraelnök, Pálffy Miklós pozsonyi főispán és mindenekelőtt a legnagyobb rivális, Rottal János gróf, Stájerország főkincstárnoka, Lipót császárnak a magyar ügyekben jobbkeze és legfőbb tanácsosa. Rottal esélye — ezt jól tudta Nádasdy — kétoldalú népszerűségében rejlett, abban, hogy egyaránt bírta az udvar és a magyarországi rendek bizalmát. Ez a morva származású főúr, akinek apja 1622-ben szerezte meg a magyar

⁴⁶ OL. Kamarai levéltár, Litterae ad cameram exaratae 1670. dec. 4. és 5., fasc. 54, Nro. 1670/370 és 1670/371, valamint 1674. ápr. 21., fasc. 58, Nro. 1674/122.

⁴⁷ 1671. aug. 25. Uo. fasc. 54, Nro. 1671/26.

⁴⁸ EK. Protocollo Serieale (továbbiakban: PS.) P. Nro. 167, Dévény Ferenc és Bágyoni Benedek vallomása.

⁴⁹ Ld. Wesselényi Rottalnak írt 1665. jan. 23-i levelét, Nádasdy-lt., 12. sz. csomó, Nro. 466, folio 535—538.

indigenátust, értett hozzá, hogy szinte nélkülözhetetlenné tegye magát bármilyen kényesebb magyar vonatkozású ügy intézésében. Mint az ausztriai ház feltétlen hívetől, távol állt tőle bármilyen öncélú vagy túlhajtott rendi ellenzéki eszékedés — de mégis a császári államférfiaknak ama régebbi garnitúrájából való, amely — ellentétben Lobkowitz-cal, Hocherral vagy Montecuccolival — még nem kizárólag az abszolutizmus vasvesszejében látta a magyarországi Habsburg-uralom biztosítékát. Annak a kényes egyensúlyi állapotnak, amely a bécsi udvar és a magyar rendek között az 1660-as évekre kialakult, aligha lehetett volna jobb kifejezőjét találni, s egyben rátermettebb irányítóját elgondolni Rottal Jánosnál.

A hatalmi harc természete hozta magával, hogy Nádasdy és Rottal, mint a két fő vetélytárs között engesztelhetetlen harag fejlődött ki, ami kölcsönös vádaskodásokban, mérges intrikákban, az egymás utáni szimatolásban és egymás lejáratásában jutott kifejezésre. De Nádasdy számára Rottal esélyeinek rontásánál persze semmivel sem volt kevésbé fontos *saját* esélyeinek megalapozása, részben a bécsi udvarnál, de még inkább a magyarországi nemesség soraiban. Mert az országbíró — s ez a fentiek ismeretében egyáltalán nem meglepő — nem volt népszerű ember Magyarországon, s különösen nem a protestáns többségű keleti országrészekben. „Nádasdy uramat, mint az ördögöt gyűlölik, s csaknem bizonyos palatinus az, akit melléje candidálnak” — jelezték ezzel kapcsolatban Kassáról már 1667 májusában. „Nádasdy uramtól írtózik a mi földünk, . . . s egy országgyűlésen Nagyságodnak sokasodnának magyar jóakarói” — írták Rottalnak Szatmárról, a keleti vármegyéek hangulatáról.⁵⁰

Egy olyan hatalmas oligarchának, mint Nádasdy, természetesen sok lehetősége volt, hogy e kedvezőtlen jelenségekkel szemben is javítsa a saját pozícióját. „Bálintfi (mint láttuk, Nádasdy embere) itt most minden erejével abban foglalatoskodik, hogy conventiokkal obligálhassa az embereket” — olvassuk például Csáky Ferenc kassai főkapitány 1667. augusztus 3-i levelében. Az országbíró felől azt hirdetik — hangzik egy másik híradás ugyanebből a hónapból —, hogy „Forgách Ádám uram szentmártoni jószágát 80 ezer talléron vette volna meg, palatinusné asszonyomtól Enyickét, Homonnainé asszonyomtól viszont Szentmiklóst, jövőendő palatinusságára nézve”. „Úgy látom, akinek dolga nincs, hírt költ” — fűzte ehhez hozzá jódag szarkazmussal a levélíró, Csáki István szatmári főkapitány.⁵¹

Ebben a keretben, egyéni közéleti céljainak a perspektívájában válik érthetővé Nádasdynak a rendi szervezkedéshez való csatlakozása és abban játszott szerepe is. Önmagában tekintve ugyanis, politikai nézeteinek alakulásában hiányzik az a vörös fonál, amelyre fel lehetne fűzni a különböző időpontokban elfoglalt álláspontját, s amely logikusan vezette volna el 1666-ban a korábban említett súlyos lépés megtételéig. Az 1650-es években II. Rákóczi György politikájának híve, s érdekeinek legfőbb magyarországi képviselője; a töröknek

⁵⁰ Az előbbi Csáky Ferenc írta Rottalnak 1667. május 31-én, uo. 15. sz. csomó, Nro. 541, folio 682—683, az utóbbi Illyefalvi T. János 1668. május 26-án szintén Rottalnak, uo. 18. sz. csomó, Nro. 623, folio 105—107.

⁵¹ Uo. 15. sz. csomó, Nro. 541, folio 694—695 és 14. sz. csomó, Nro. 498, folio 159. Nádasdy szinte mániákus törekvése a nádori tiszt elnyerésére kiderül egyébként személyi titkára, Szenthe Bálint 1670 őszén tett vallomásának számos részletéből is. „Gyakran mondta és írta nekem, hogy minden törekvése a nádorság elérése és az országgyűlés összehívása” — olvassuk ebben többek között. OL. R. 284, Véghelyi-gyűjtemény, Rottal-iratok. (Erre a forráscsoportra *Iványi Emma* hívta fel a figyelmemet, akinek a segítségét ezúton is köszönöm.)

való behódolás gondolata már 1659-ben megpendült egyik levelében.⁵² 1664-ben, láttuk, a vasvári béke megkötésének magyar részről egyetlen lelkes támogatója a decemberi bécsi tanácsülésen. Olyan híreket is terjesztettek róla, hogy az egyedüli magyar volt, aki „a békesség koholásában forgolódott”.⁵³ Ha ez ebben a formában nem is volt igaz, az viszont tény, hogy szoros személyi kapcsolatai voltak Montecuccolival, a nyers magyarellenesség e talán legszélsőségesebb bécsi képviselőjével.⁵⁴ 1665 február-áprilisában Rómában járt a pápánál, miközben Velencében is megfordult; útjáról — amelyre Wesselényi eddig kiderítetlen okok miatt „irtózva” gondolt⁵⁵ — az volt a közhír, hogy ki akarja eszközölni a vasvári béke érvénytelenítését, s egy törökellenes nagy keresztény koalíció összehozásán fáradozik.⁵⁶ 1665 tavaszán már ismét otthon volt Pottendorfon, majd néhány hónapig nem hallunk róla, míg aztán, mint korábban láttuk, 1666 június-júliusában a nádor hívására már csatlakozott az ellenzéki politikához. Mindezt a sok ide-oda hajlást, vargabetűt pedig egyetlen motívum kísérte következetesen végig: heves és tüntető protestánsellenessége.

Ami tehát Nádasdy csatlakozásának főmotívumát illeti, az országbíró végülis nyilván nem akart kimaradni egy olyan vállalkozásból, amely egy radikális fordulat lehetőségét foglalta magába. Egyéni becsvágya hajtotta, hogy részt vegyen ebben a mozgalomban, amelynek céljai és eszközei (például a török szövetség terve) tulajdonképpen csak menetközben világosodtak meg előtte, s amelyeket osztott is, meg nem is — de számára úgyszemint a mozgalom célja volt a fontos, hanem maga a részvétel, amelynek révén a titkoknak immár ő is beavatottjává vált, s úgy gondolhatta, hogy alkalom adtán közvetítőként egyszer még kulcs helyzetbe kerülhet az uralkodó és a rendek közötti kötélhúzásban. Az 1667 márciusi besztercebányai nádori törvényszékre az összes jelenlévők közül a legnagyobb familiáris-haddal vonult fel, s március 9-én a „magyarországi nemesi rendek eleinek és interessatus atyafiainak” kiállított egy olyan hitlevelet, amelyben, egyebek között, a bécsi béke szellemében, az összes vallási sérelmek orvoslásában való közreműködésre kötelezte magát.⁵⁷ Nem sokkal a nádor halála után pedig már olyan — nyilván általa is sugallt — hírek keltek szárnyra róla, hogy „hittel oblgálta volna magát az elvett templomoknak restitúciójára és azt is átkozta, aki reávette, hogy tőlük (már mint a protestánsoktól) elvegye”.⁵⁸

Mindez arra vall, hogy ellentétben Wesselényivel, akinek nézetei és tettei, mint láttuk, szervesen következtek átélts és megszenvedett élményeiből, Nádasdynak nem volt erős oldala a meggyőződés. „Igen eszes és jól tájékozott” — írta pedig róla királyának Grémonville, s ha honfitársainak egy része mégsem vitathatatlan észbeli képességei alapján vélekedett róla, úgy annak éppen az lehet a magyarázata, hogy okossága mögül hiányolták az átélts és elkötelezés erkölcsi fedezetét. Ebben a viszonylatban bátran elfogadhatjuk a közvélemény szócsövének Vitnyédy Istvánt, aki egy alkalommal ezt írta az országbíróról: „Is-

⁵² Ld. *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György összekötése gr. Nádasdy Ferencsel. Századok, 1874. 472.

⁵³ Ezt Wesselényi írta Rottalnak 1664. november 1-én, Nádasdy-lt., 12. sz. csomó, Nro. 466, folio 503—504.

⁵⁴ Erre mutat egyebek között Montecuccolihoz írt 1665. február 19-i levele is, mielőtt itáliai útjára indult volna. OL. Törzsanyag, Nro. 1900/59.

⁵⁵ Ld. Rottalhoz írt 1665. jan. 23-i levelét. Vö. a 49. sz. jegyzettel.

⁵⁶ Ilyen mendemondákról Bánffy Dénes tájékoztatta Telekit 1665. április 22-én, TML. III. 460.

⁵⁷ Nádasdy 1667. márc. 9-i szövetségelevele az interessatusokkal: NRA. 518/15.

⁵⁸ Ezt Csáky Ferenc 1667. május 31-én írta Rottalnak. Vö. az 50. sz. jegyzettel.

tennek sem volt soha igaz, sokat megcsalt . . . ha százszor megesküszik is, de én neki soha nem hiszek”.⁵⁹

Ennek megfelelően Nádasdynak a szervezkedésben játszott szerepére is általában az volt a jellemző, hogy a politika nagyfontosságú tárgyi kérdéseiben vagy nem, vagy csak erőtlenül, lagymatagon foglalt állást, viszont feltűnő hajlandóságot mutatott a harsány és látványos megoldásokra, amelyek az elégedetlenség mozgalmát végigkísérték. Ismerjük pl. Zrínyi Péter elkötelezettségét a francia-, illetve Wesselényi Ferenc állásfoglalását a török-orientáció mellett; kettejük között ebben a vonatkozásban koncepcionális ellentétek is feszültek. Nádasdynak ezzel szemben, amikor a török szövetség tervét 1667 februárjában megtudta, nem volt határozott véleménye ebben a kulcskérdésben; résztvett az egyik, majd a másik akcióban is, aszerint, ahogy az események, rajta kívül álló erők hatására alakultak, anélkül, hogy bármelyikben különösebb meggyőződést árult volna el. Vagy itt van a Lipót elleni merénylet terve! Wesselényit mélyen felháborította Vitnyédy szándéka; első felindulásában kész lett volna őt a Dunába dobni, sőt láb alól is eltenni fantasztikus ötlete miatt, amely csak arra lett volna alkalmas, hogy kompromittálja és zátonyra futtassa az egész mozgalmat. Nádasdyt ezzel szemben szórakoztatta és mulattatta az ügyvéd elgondolása, amiben még a nagyúr emelkedett, hanyag eleganciájának a jelét is láthatnánk — ha nem tudnók, hogy ő maga sem idegenkedett hasonló akciók kieszelésétől és végrehajtásától.⁶⁰ Sőt, az igazság az, hogy Vitnyédy e „magánvállalkozásá”-tól eltekintve, Nádasdy keze és szerzősége csaknem valamennyi hasonló „csíny”-ben benne volt. Így ő tervelte ki és hajtotta végre emberi útján 1667 októberében a nevezetes csejtei postarablást is. Ez a vállalkozás, amelynek két póruljárt áldozata Rottal János személyi titkára és Apafi Mihály bécsi követe volt, eredetileg azt a célt szolgálta, hogy szerzőjének bepillantást szerezzen a bécsi—erdélyi kapcsolatokba, s főként persze Rottal ügyeibe. A kapott információ, mondanunk sem kell, távolról sem volt arányban az esemény keltette országos feltűnéssel.⁶¹

Mindaz, amit Nádasdy csatlakozásáról, részvételéről elmondtunk, abban foglalható össze tehát, hogy az országbíró minden jel szerint nem valamilyen magasabb politikai érdeket, „ügy”-et látott és követett a mozgalomban, mint Wesselényi, de még akár Zrínyi Péter is, hanem ellenkezőleg, a mozgalmat akarta egyéni céljainak alárendelni. Nem véletlen, hogy Janus-arcú politikájának megfelelően, a bécsi udvar éppen tőle szerezhetett *először* tudomást a Magyarországon forralt titkos szervezkedésről. Nádasdy ugyanis, hogy egyéni célját, a nádorságot elérje, az országgyűlés mielőbbi összehívását szerette volna kikényszeríteni Béctől. Ehhez a legcélszerűbb megoldásnak azt találta, hogyha a magyarországi veszélyek felidézésével (s persze önmaga közvetítő szerepét felajánlva), elejtett megjegyzésekkel, ráijeszt Lipótra és környezetére. Néhány héttel Wesselényi halála után ezért — részben személyi titkára, Szenthe Bálint

⁵⁹ Grémonville Nádasdyról adott jellemzését (francia eredetiben: „un homme fort sage et bien informé”) ld. a követ 1668. febr. 16-i jelentésében. *V. Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia* (1663—1671). Zágráb, 1888. 111. — Vitnyédy Nádasdyról szóló sorait ld. Telekinek írt levelében, 1667. jún. 8. TML. IV. 126.

⁶⁰ Nádasdy magatartására a legbővebb részleteket Nagy Ferenc 1670. okt. 10-i, harmadik vallomása tartalmazza. Wien, Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 323/A. folio 21—26.

⁶¹ A csejtei postarablást részletesen ismerteti *Pauler*, i. m. I. 159—162.

útján is — már megkezdte az árulkodásoknak azt a sorozatát, amely a szervezkedés további történetét, oly lehangoló módon, végigkísérte.⁶²

Az első „összeesküvés” háttere

Bármennyi ellenszenv, kételkedés és fenntartás övezte is Nádasdy alakját, Wesselényi halála után ő lett a titkos mozgalom legtekintélyesebb vezetője. Az országbíró mégiscsak közel volt a tűzhöz, ott ült a királyi tanácsban, s ezen a réven az „interessátusok” (azaz „beavatottak”, ahogyan a szervezkedők önmagukat nevezték) nem egyszer jutottak létfontosságú információk birtokába. Társadalmi és politikai rangján kívül nagy és érthető tekintélyt kölcsönzött neki hatalmas gazdagsága, esetleges anyagi támogatása is, amelyre a pénzben szűkölködő vállalkozás ugyancsak rászorult (más kérdés, hogy a fősvény és érzelmileg közömbös Nádasdy meglehetősen nehezen és végül is vajmi keveset áldozott a szervezkedés előmozdítására). Zrínyi Péterrel szemben pedig az biztosított neki elsőséget a szervezkedésnek ebben a szakaszában, hogy szemben a némileg tartózkodó horvát bánnal, őt nem zavarta a töröknek való behódolás szándéka, s nem voltak fenntartásai a mozgalom egyik vagy másik irányzatával és akciójával kapcsolatban sem. Meg aztán a bán földrajzilag is távolabb volt a felsőmagyarországi összeesküvők derékhadától (ebben az időben gyakran tartózkodott tengermelléki birtokain), s így nehezebben is volt hozzáférhető, mint az országbíró.

Adataink arra mutatnak, hogy az ellenzéki szervezkedés nemesi résztvevői és Nádasdy között valóságos konspirációs „lánc” alakult ki ezekben az években az egymás közti folyamatos összeköttetés biztosítására. E hálózat központja Wesselényi halála után is a nádor murányi vára volt, ahol a nádor özvegye, az 1644-es „murányi kaland”-ból ismert Széchy Mária körül valóságos kis vezérkar alakult a titkos ügyek igazgatására. Ennek élén a Wesselényi-birtokok jószágkormányzójává kinevezett Lessenyei Nagy Ferenc állt, s tagjai voltak Bory Mihály, ekkor éppen korponai kapitány, Csató Mihály murányi várnagy, Szobonya István, a nádori mezei hadak kapitánya, Szkárosi Nagy János, Széchy Mária servitora, valamint Cziráki páter, a nádorné gyóntatója, akiről Nagy Ferenc később a vallomásában elmondta, hogy nem kis gondot okozott neki az „interessátusok” eljárásának teológiai igazolása a törvényes uralkodóval szemben. Itt, Murányban őrizték a mozgalom összes okmányait, az egymás részére kiállított hitleveleket, s ide tért be hetente-kéthetente egyszer, de volt, amikor hetente többször is Szepesi Pál, hogy híreket, leveleket közvetítsen Kelet-Magyarországról, s megbeszélje a teendőket a nádornéval, de még inkább az őt egyre inkább befolyása alatt tartó Nagy Ferencel, akitől aztán visszatértében utasításokat vitt Kassa és a Tisza vidékére, ahol viszont Szuhay Mátyás és Fígedi Nagy András vették át és közvetítették tovább az üzeneteket. Nagy Ferenc pedig ugyancsak innen írta hetenként leveleit, sifírozott beszámolóit Pottendorfba Nádasdynak, aki ezt hasonló sűrű levelezéssel és követjárással viszonzta. A nádor halálát követő egy-másfél évben — mint az a későbbi vallomásokból félreérthetetlenül kiderül — ennek az egész jól működő gépezetnek Lessenyei Nagy Ferenc volt mintegy a lelke és irányítója. Elsősorban az ő Wesse-

⁶² Uo. 139—141. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Nádasdy „Oratio”-jának elemzésére más alkalommal és más összefüggésben kívánunk sort keríteni.

lényi és Széchy Mária mellett szerzett tekintélye és nagyfokú aktivitása volt az a tényező, amely Murányt egy-két évre a mozgalom központjává emelte. De az országos kapcsolatokon kívül ide összpontosultak a regionális közép-felvidéki szervezkedés titkos szálai is: így Nagy Ferenc élénk kapcsolatokat ápolt a két Zólyom megyei alispánnal, Ebeczki Jánossal és Beniczki Tamással, a tekintélyes nógrádi Bezzegh-fivérekkel, Baloghy Gáspár Hont megyei alispánnal, továbbá Fischer Mihály besztercebányai jegyzővel és a breznóbányai bíróval, ez utóbbit esküvel is kötelezve a titkok megtartására és utasításai végrehajtására.⁶³

A konspiráció e murányi központjára egyébként — ellentétben Nádasdy anyagi rendezettségével és ebből fakadó magabiztosságával — a folytonos pénzzavarok, a súlyos adósságok nyomasztó gondjai települtek. Az elhunyt Wesselényi, aki közismert volt könnyelmű, sőt pazarló életmódjáról, összesen mintegy 284 ezer forint adósságot hagyott özvegyére, s ez a kor anyagi viszonyai között bizony nem csekély összegnek számított. A nádor kölcsöneinek listáján olyan tételek szerepeltek, mint például 8000 frt. Rottal Jánostól (amit végül Zrínyi Péter fizetett meg neki), ugyancsak 8000 a Trencsén megyében birtokos Osztrósih Mátyástól, 12 000 frt. a Balassáktól, 5000—5000 frt. a pozsonyi káptalantól és jezsuitáktól, 15 000 frt. a nagyszombati jogi fakultásra tett alapítványból, 7500 frt. Joanelli bányavárosi kamaragróftól, 2000 frt. Hartyáni András szepesi kamarai tanácsostól, 3000 frt. Czimermann Zsigmond eperjesi kereskedőtől, 1500—1500 frt. egyenként Beszterce-, Kőrmöc- és Selmecbányától, 900 frt. Lőcse városától stb. Adósságai között találunk olyant is, amelyet 1661 óta hurcolt magával (ezzel egy bécsi ötvösmester árváinak tartozott), s még legutolsó bécsi tartózkodásakor is 15 000 forintot vett fel sürgető szükségletei céljára.⁶⁴ A közeledő határidők szorongatása, a különböző hitel- és zálogügyletek sokasága, a régi adósságok újabb kölcsönökkel való toldozgatása, a nádor halála után is, vagy ekkor talán még inkább, fojtogató, sűrű atmoszféraként ült rá a vár lakóinak mindennapi életére. A nádorné úgy akart kitörni szorongatott helyzetéből, hogy nem sokkal férje halála után „fiává és javai örökösévé” fogadta a vele első unokatestvérében levő Zrínyi Pétert, azzal a kikötéssel, hogy a bán fizessen ki neki azonnal 100 000 forintot, aminek ellenében Szendrőt azonnal a tulajdonába engedi, a murányi uradalmat pedig halála után biztosítja a számára. A bán kapott is az ajánlaton, mert e birtokok megszerzését, s elsősorban Szendrőt lépcsőnek tekintette az általa hön óhajtott kassai főkapitányság megszerzéséhez. Amikor Zrínyi a Felvidéken járt, 1668 januárjában, ebben az értelemben meg is kötötték a szerződést, s a bán — akinek anyagi viszonyai ugyancsak meglehetősen ziláltak voltak, s így maga is kölcsön felvételére szorult — össze is szedett vagy 24 000 forintot, de az összeg hátralevő részét Széchy Mária többszöri kérése, üzenete, sürgetése ellenére sem volt hajlandó megfizetni. Amikor pedig az események újabb fordulatával Zrínyi felvidéki főkapitánysága lekerült a napi-rendről, a bán végül is elállt az egész ügylettől és visszakövetelte a Szendrőre kifizetett előleget is, de a változatosság kedvéért ezúttal a nádorné volt fizetés-

⁶³ A szervezkedés murányi központjáról mondottakat Nagy Ferenc 1670. szept. 14-i vallomásából merítettem. — Kiegészítőleg ld. Széchy Mária 1670. aug. 23-án Murányban tett vallomását is, többek között Szepesi Pál sűrű murányi látogatásairól, valamint Cziráki páter tevékenységéről. NRA. 519/42. (Ez utóbbi anyagot *Kenéz Győzőtől* kaptam; segítségét ezúton is köszönöm.)

⁶⁴ Wesselényi Ferenc adósságainak jegyzéke: Nádasdy-lt., 108. sz. csomó, Series I. Nro. 744. A Wesselényi—Széchy-házaspár költséges életmódjáról és nagyarányú eladósodásáról szemléletes leírást adott *Acsády Ignác* Széchy Mária. 1610—1679. c. monográfiájában. Budapest, 1885. 168—170 és 183—184.

képtelen. Az egész akció végül is csupán arra volt alkalmas, hogy kölcsönös bizalmatlanságot és bosszúságot keltsen, alaposan megrontsa a két rokon — és politikailag is szövetséges — főúri család kapcsolatát.⁶⁵

A Wesselényi—Széchy-féle javak kiárusítása azonban ezen az akción túl is, alaposan felbolygatta a korabeli magyar főúri társadalmat. Az áruba bocsátott uradalmakra, birtokrészekre, szőlőkre, mint olcsó prédára, egymás sarkába hágyva jelentkeztek a vevők. Zrínyi Péter a fenti két uradalmon kívül a lengyelországi Wesselényi-birtokokból is szeretett volna egy karéjt kihalítani magának, hogy ezen a réven lengyelországi nemességet szerezzen magának, s azt felhasználja politikai tervei elősegítésére. Ami Murányt illeti, annak birtokára, a bánon kívül, I. Rákóczi Ferenc is szemet vetett, Széchy Mária tokaei szőlőire viszont Nádasdy Ferenc bocsátkozott alkuba. Ám a legnagyobb ellentét a lipcsei uradalom körül pattant ki, amelyet szintén az országbíró szeretett volna megszerezni magának (jellemző egyébként rá, hogy a fizetendő vételárban el akarta számoltatni az összeesküvése fordított 5 ezer tallérját is), ámde azt a nádorné a pozsonyi magyar kamara elnökének, Zichy Istvánnak szánta, aki rokoni kapcsolatban állván Nagy Ferencel, számos kisebb-nagyobb szolgálatot tett — egyebek között kölcsönöket szerzett — a murányi társaságnak. Nádasdy a maga céljai elérése érdekében a Széchy Mária „fiá”-vá fogadott Zrínyi Péter közvetítését szeretett volna igénybe venni, de az özvegy nádorné megmakacsolta magát, s hogy hatalmas ellenfele helyzetét megrendítse, elkezdett intrikákat szőni Zrínyi és Nádasdy között, sőt 1668 márciusában még egyik emberét is a bán után küldte Velencébe, hogy őt az országbíró ellen hangolja. Ez nem is volt nehéz, mert Zrínyit amúgyis erős kisebbségi érzés gyötörte hatalmas szövetségesével szemben. Az egész itt vázolt szomorú históriának azután 1669-re „ért be” a termése: a két szövetséges főúr ekkor már elszánt ellenfélként állt szemben egymással, miközben földesúri hadaik kölcsönösen egymás birtokait dúlták.⁶⁶

Ezeket a szövetséges, sokszor nehezen kibogozható és többnyire lehangoló főúri „magánügyek”-et nem önmagukért iktattuk elbeszélésünk menetébe, hanem azért, mert a kor társadalmi-politikai viszonyai között csaknem minden esetben áthatolhatatlan, sűrű hálával szőtték be a politikai törekvéseket. Szereplőinket és kisebb-nagyobb ügyleteiket is abból a szempontból tartjuk jellemzőnek, milyen hatalmas erővel szólt közbe a politikai történetbe az egyéni anyagi érdek a korabeli rendi társadalomban, amely a feudális földtulajdonon és a birtokkoncentráció törvényén alapult, s ahol társadalmi megbecsülés, hírnév, rang, hatalom — mindaz, ami a korabeliek felfogásában az emberi élet savátborsát adta — a legszorosabb függvénye volt a valóságos emberi értékektől elidegenedett magántulajdonnak. Mert ami jellemző volt a nagybirtokos arisztokráciára, az, mondanunk sem kell, ugyanígy jellemezte a közép- és alsónemességet is — csak hát persze kisebb tételekben, s alacsonyabb, de éppen ezért sokszor alantasabb szinten. Függetlenül a rendi szervezkedés céljainak és irányának objektív történeti megítélésétől, azt kell mondanunk, hogy a magyar nemesi társadalom ebben a mozgalomban sok szempontból önnön szándékaihoz, közösségi felbuzdulásához képest is rosszul vizsgázott: képtelen volt öntudattal, belső önfegyelmeléssel ellensúlyozni, vagy legalábbis mérsékelni a feudális tulajdonon alapuló privátérdekek diffúz, romboló hatását. A maga módján

⁶⁵ A Széchy Mária és Zrínyi Péter közötti ügyletekre ld. NF. 1670. szept. 14.

⁶⁶ Uo. Nagy Ferenc említi a Zrínyi Péterben élő kisebbségi érzést is. — A Wesselényi-birtokokkal kapcsolatos ügyletekről jó áttekintést ad *Acsády*, i. m. 239—240.

és szavaival ezt a lehangoló tényt ismerte fel az összeesküvő Kende Gábor is, amikor egy tisztánlátó, csüggedt pillanatában az egész mozgalomnak ezt a pontos látéletét adta: „a nagy egyenetlenség, elsőségre való vágyódás, egymáshoz való hitetlenség, kételkedés nem bocsát semmire bennünket és talán az is vesz el mindnyájunkat.”⁶⁷

Az anyagi helyzet erőteljes motiváló hatását, az eladósodás, sőt létbizonytalanság erkölcsileg romboló következményeit figyelhetjük meg a nemzeti mozgalmak és az ellenzéki szervezkedés olyan régi és tapasztalt köznemesi résztvevőjénél is, mint a murányi csoporthoz tartozó Bory Mihály. Mint Wesselényi Ferenc familiárisa, „főember-szolgá”-ja, 1667 márciusában Nagy Ferencsel együtt ő is ott állt a nádor betegágyánál, amikor haldokló ura végrendekezett, s kettejük gondjába ajánlotta özvegyen maradó feleségét. De a korponai kapitányt e szomorú órában a nádor intelmeinél láthatólag inkább a maga bizonytalan jövője foglalkoztatta. Az a tudat, hogy gazda nélkül marad, amúgyis szorongással töltötte el, nem is szólva arról, hogy úgy érezte, Wesselényi mellett nem találta meg számítását. Élete e válságos pillanatában — felelevenítve régi kapcsolatukat — Rottalhoz fordult leveleivel. Élénken bizonygatta: soha nem változott meg iránta való érzelmeiben (legutóbb is a szállásán társaival együtt az ő egészségére ürítette poharát), s szinte esdekelve kérte: vegye őt kegyelmes protekciója alá, mert — mint írta — „ha Magyarban (!) akárki más, bizony én lések Nagyságod egyik szolgája”.⁶⁸ Volt urával szemben viszont nem fukarkodott a panasszal, szemrehányással: számtalan követséget viselt a megbízásából, de soha egyetlen fillér költségét meg nem térítette. Hiába hivatkozott előtte súlyos betegségére, s kérte, ne fárassza, meg sem hallgatta, hanem fekvő is küldözte Bécsbe, egyszerűen „ami kevesem volt, a maga szolgálatja mellett nyavalyás (ti. Wesselényi) elfogyasztotta velem”. Odáig jutott — panaszolta 1667 májusában — hogy már minden ezüst művét, felesége aranyláncait és gyűrűit is áruba bocsátotta, s hogy fizetni tudja a betegségét kuráló doktort, még a Lipót császártól kapott aranyláncát is zálogba vetette.⁶⁹

Ahogy teltek-múltak a hónapok, ez az egykor szebb napokat látott s jobb jövőben bízó ember egyre mélyebbre zuhant a reménytelenség és kétségbeesés poklába. Hol Bécsből vándorolták meg prédaéhséggel, tolvajsággal és békebontással korponai főkapitányi működése után, hol Szelepcsényi érsek akasztott a nyakába káptalani vizsgálatot valamelyik birtokügyletéért, miközben a magánéletében turkált, hol pedig — s ez már szinte tragikomikus — úgy esett a ló vele, hogy egész mellét összetörte, s emiatt egy hónapig nyomta a betegágyat. „Isten nyomorultja”, „haszontalan földterhe”, „búban zabált szegénylegény”, „szemétre vetett nyavalyás ember”, „kicsiny nyomorult féreg vagyok” — írta magáról újra meg újra, szinte kifogyhatatlan nyelvi leleménnyel — „nem is emberhez való ez az én sok szenvedésem”. „Boldog nagy teremő Isten, hogyan tűrheted ezeket a rettenetességeket!” — kiáltott fel egy másik alkalommal. Amikor pedig vagy féltucatnyi megválaszolatlan levele után Rottal végre válaszra érdekesítette őt, „lábai megcsókolásával” sietett megköszönni neki kitüntető jóindulatát.⁷⁰

⁶⁷ Ld. Teleki Mihálynak 1668. nov. 16-án írt levelét. TML. IV. 375.

⁶⁸ Ld. 1667. márc. 25-i és ápr. 18-i leveleit Rottal Jánoshoz, Nádasdy-lt., 15. sz. csomó, Nro. 540, folio 623—624, illetve 628—629.

⁶⁹ Levelei Rottalnak, 1667. ápr. 29. és máj. 20. Uo., folio 632, illetve 634—635.

⁷⁰ Levelei Rottalnak, 1667. szept. 8., 16., okt. 19. és 1668. jan. 6. Uo. folio 636—637, 638—641, 644—647, 649—652.

Az 1666-ban kibontakozó rendi szervezkedés első szakasza — az, amit forrásaink általában az „első avagy nádori összeesküvés”-ként jelölnek — valójában abból a kettős háttérből bontakozott ki, amelynek egyik ága a szervezkedés élén álló főurak (mindenekelőtt Nádasdy Ferenc és részben Zrínyi Péter) egyéni becsvágya volt, a másik és fontosabb eredője pedig a murányi csoport, Széchy Mária, Nagy Ferenc és Bory Mihály adósságokban fuldokló, sivár, kétségbeesett helyzete. Ez utóbbiról azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy a murányiak rossz közérzetének komor alaprétegét mintegy élénkebb színekkel motiválta az az érzelmileg magas hőfokú, olykor lelkes, sőt elszánt hangulat is, amely időnként a murányi vár falai közé fészkelte magát. Az itteni mindennapok légkörére ugyanis a vár úrnőjének már a korábbiakból is ismert, szélsőségekre hajló, nyughatatlan természete nyomta rá a bélyegét. Férje halála után több mint egy hónapba került, amíg valamennyire összeszedte magát „kimondhatatlan keserűség”-ből, miközben környezete már az ő életét is őszinte aggodalommal féltette. De 1667 májusától kezdve már fokról-fokra visszatért régi életkedvére, s lassan újra a tőle megszokott szenvedélyes érdeklődéssel fordult a külvilág dolgai felé. S innét már érdemes Nagy Ferencnek átadni a szót, aki elfogatása utáni vallomásában így jellemezte volt úrnőjét: „tagadhatatlan, hogy a haza iránti szándékban és szeretetben a legbuzgóbb volt, gyakran mondogatván, hogyha nem hiányoznának az eszközei, hogy a haza nehéz sorsán segítsen, az első lenne, aki a nemzete iránti szeretete bizonyításául valami örök emlékezetre méltó dolgot követne el. És mivel még legsúlyosabb betegségében is láthatólag megvizasztalta és felerősítette, ha a magyar ügyek előrehaladásáról hallott, én magam is arra törekedtem, hogy a kedvében járjak, s tápláljam indulatait és jó reménységét.” S ehhez hozzáfűzte még ezt a sokatmondó megállapítást: „Gyakran hajlott a kitörésre, de közepes nehézségre is gyorsan megváltoztatta elhatározását.”⁷¹

Ez a nyomasztó megélhetési gondokkal, s a lejáró határidők okozta szorongatottsággal küzdődő, de ugyanakkor őszintén átértett hazafias aggodalmaktól és szenvedélyektől is fűtött, ellentmondásos anyagokból gyúrt környezet persze semmire sem volt kevésbé alkalmas, mint az erőviszonyok higgadt mérlegelésére, a politikai realitások figyelembe vételére. S ha — mint előbb láttuk — Nagy Ferenc, mintegy emberi együttérzésből, sokszor a rideg valóság megszépített másával tartotta a lelket gyengélkedő úrnőjében, úgy ezt a jelenséget, az illúziók és ábrándok eluralkodását az „első összeesküvés” egészére jellemzőnek tarthatjuk. Az imént vázolt süppedékes, ingoványos talaj fölött — szinte törvényszerűen — a politikai légvárak, az irrealitások lidérces szférája lebegett.

Mert mindabból, amit a murányi társaságról megtudtunk, e csoport türelmetlensége, elszánt tenniakarása, bármely józan megfontolást elvető, azonnali cselekvésvágya következett. Pedig egy ilyen azonnali akcióra az általános politikai feltételek 1667—68 táján a legkevésbé sem voltak kedvezőek. A helyzet felmérése ezen a ponton visszavezet a mozgalom külpolitikai hátteréhez — mindenekelőtt a Wesselényi-féle török behódolási tervet, a murányi végzés sorsához, illetve a mozgalom erdélyi és portai kapcsolataihoz.

⁷¹ NF. 1670. szept. 14. (Eredetiben latinul.)

Az 1668 szeptemberi felkelés terve

A murányi végzésben a magyarországi „interessátusok” ügyük továbbvitelére, azaz ajánlatuknak a török felé való közvetítésére — azzal az indokolással, hogy „a tárgyalás módját jobban értik” — az erdélyi fejedelemséget, illetve személy szerint Apafi Mihály fejedelmet kérték fel. Apafi és közvetlen környezete pedig hosszabb fontolgatás nélkül késznek is mutatkozott a magyarországi mozgalom felkarolására. Elhatározásuk okai összetettek, de a legfontosabbként talán a kiábrándulásnak azt a több szakaszból álló, mélyülő folyamatát kell figyelembe vennünk, amely Erdély politikai köreiből Bács szándékait és eljárását illetően végbement. Csupán az elmúlt egy-két év viszonylatában is, Erdélyben például komoly reményeket fűztek a vasvári békében függőben hagyott kérdések (így az erdélyi hódoltsági határok rögzítése és a portai adó leszállítása ügyének) kedvező elintézéséhez, amelyre a bécsi udvar — legutóbb még 1666 februárjában is, az Erdélybe küldött Kászoni Márton leleszi prépost, császári követ útján — ismételten elkötelezte magát. Leslie csúfos portai visszakozásának a híre — a magyarországi és az erdélyi követelések sorozatos elejtéséről szóló értesítés — éppen akkor érkezett meg Fogarasra, amikor a bécsi követ az erdélyi országgyűlés színe előtt nagyhangú fogadkozásait tette. A szavak és a tettek közötti kiáltó ellentét ily módon a leghatásosabban, az egész erdélyi politikai nyilvánosság előtt lepleződött le. A csalódás leírhatatlan volt! A Kászoninak szánt baráti választ félretették, helyette egy rideg, barátságtalan írást nyomtak a kezébe, s őt magát hűvös, ellenséges légkörben útra tették.⁷² Valójában ez volt az a pont — 1666 február közepén —, amikor utolsó maradványaiiban is szertefoszlott Erdély Kemény Jánossal kezdeményezett, újabb keletű Habsburg-orientációja. Az erdélyi politika irányítói lélekben már ekkor hátraarcot csináltak, készen arra, hogy a hagyományos Habsburg-ellenes erdélyi politika felújításával igyekezzenek kitörni abból a megalázó történeti helyzetből, amelybe 1657 után kerültek.

Amikor tehát Bethlen Miklós, tarsolyában a murányi végzéssel, 1666 szeptemberében hazaérkezett Erdélybe, hamarosan megszületett a döntés, hogy a fejedelemasszony, Bornemissza Anna udvarmesterét, a Törökországban már korábban is követséget viselt Baló Lászlót a magyarországiak ajánlatával haladéktalanul a portára indítják. Balónak, rövid megszakítással, egymás után kétszer kellett megtennie a nem csekély távolságot. Első útja (1666 novembertől 1667 februárig) azért volt eredménytelen, mert a portán „csak” IV. Mehmed szultánt találta, aki magánkedvteléseinek, főként vadászszenvedélyének hódolva, az államügyekben való döntést egészében Köprili Ahmed nagyvezérnek engedte át, ő viszont ebben az időben személyesen irányította a velencei kézen levő Kandia (Kréta) ostromát.⁷³ Baló másodsor kb. Wesselényi halálának napjaiban, 1667 március végén kelt útra, most már azzal a szigorú utasítással, hogy „minden lehetséges és bátoros utakon” a fővezér elé jusson. Egy kalandokkal teli viharos tengeri út után az erdélyi követ június 19-én állt a magyar interessátusok ajánlatával a birodalom teljhatalmú ura előtt. Otthonról kapott utasításai, Wesselényi eredeti instrukciója szellemében, felhatalmazták arra, hogy bejelentse Magyar- és Horvátország behódolási szándékát, s kérje számukra a „fényes” porta „kegyes” pártfogását. A törökök esetleges vonakodását az utasítás különböző történeti példák és politikai érvek felsorakoztatásával igye-

⁷² EOE. XIV. 23—26.

⁷³ *Pauler*, i. m. I. 132—133.

kezett leszerelni. A multat illetően Szapolyai János, Bocskai István és Bethlen Gábor példájára, Bethlen és a csehek konföderációjára hivatkozott, a jelen szempontjából pedig a német birodalom és a kereszténység megosztottságára utalt, mint amely különösen kedvező alkalmat ad a terv végrehajtására. Ha a török a Velence ellen vívott háborút hozná szóba, mint okot az elutasításra — hagyta meg az instrukció —, Baló mutasson rá arra, hogy az ajánlat elfogadása éppen-hogy kedvező volna a török háborús céljai szempontjából, mert Horvátország behódolása, a mögöttes hadfogadási területek veszélyeztetésével, igen érzékeny csapást mérne a velencei köztársaságra.⁷⁴

De a nagyvezér válasza nem volt olyan, mint ahogyan azt a magyarországi ellenzékiek, s az ügyüket teljes mértékben felkaroló Apafi remélték. A dolog jó volna — hangzott az erdélyieknek küldött üzenet —, de a török haderő most Kandianál van lefoglalva, s a Habsburg-császárral megkötött béke amúgysem teszi lehetővé a magyarországi harcok felújítását.⁷⁵ Még nyersebb elutasításban volt része a dolog sürgetésére 1667 októberében beküldött újabb erdélyi követnek, Inczedy Péternek: „A fejedelem hagyjon békét annak a dolognak, mert annak most nincsen ideje . . . akkor kellett volna azt megindítani, mikor mi is talpon voltunk (ti. az 1663. évi török behódolási felhíváskor).”⁷⁶ Ámde a török elutasító, negatív válaszát, illetve annak értelmezését mégiscsak bonyolította az a körülmény, hogy a követek több hetes, sőt hónapos portai, illetve kandiai tartózkodásakor sokféle kihallgatásra, tanácskozáásra, magánbeszélgetésre került sor a török hatalmi hierarchia különféle tisztségviselőivel, s ezeken ilyen-amolyan kijelentések, óhajok és vélekedések is elhangzottak, amelyek nem egyszer szöges ellentétben álltak egymással és az írásban rögzített hivatalos állásponttal. Erdélyben pedig, ahol a követek visszaérkezése után megindult az írásos válaszok és szóbeli közlések aprólékos szövegkritikai boncolása, hajlamosak voltak arra, hogy a török kinyilatkoztatások halmozából a számukra biztatóbb és reménykeltőbb részleteket bányásszák elő, ezeket tartván a jövőre nézve mérvadó és autentikus megnyilvánulásoknak.

Különösen így történt ez Baló László hazaérkezésekor 1667 augusztusában. Már maga Baló is, akit Bánffy Dénes hirtelenkedő és ijedős természetű embernek jellemezett,⁷⁷ olyan képet festett alapjában eredménytelen útjáról, miszerint a porta elé terjesztett ajánlat a török által tulajdonképpen „örömmel hallgattatott és kedveltetett, csak (éppen) kellett haladnia bizonyos ideig”.⁷⁸ Az erdélyi vezetőknek adott tájékoztatásában készpénzként könyvelte el a törökök minden homályos és kétértelmű megnyilatkozását, s homokra épített következtetéseiben — merő ellentétben a hivatalos török írások egyértelmű „nem”-jével — még egy olyan kijelentést is megkockáztatott, hogy a „hatalmas nemzet” a magyarországi vállalkozásért (!) „minden úton-módon igyekszik előtte álló dolgait eligazítani (azaz a kandiai háborút befejezni)”. Jellemző egyébként ennek az embernek a naivitására, hogy amikor az erdélyi urak a kandiai audiencián jelen volt görög származású portai főtölmács, Panajot felől faggatták (akiről eléggé közzismert volt, hogy szoros kapcsolatot tart az ausztriai kormánnyal), Baló egyebek között azzal kezescsedett megbízhatóságáért, hogy, mint mondta,

⁷⁴ A Balónak adott utasításokat (1667. márc. 22. és ápr. 8.) kiadta *Szilágyi Sándor*, EOE. XIV. 236–243.

⁷⁵ Uo. XIV. 278–279.

⁷⁶ Inczedy Péter 1667 novemberi jelentését ld. uo. XIV. 290–291.

⁷⁷ Ld. 1667. márc. 10-én írt levelét Telekihez, TML. IV. 53–54.

⁷⁸ Ezt 1667. aug. 7-i levelében írta Telekinek, uo. IV. 160.

a tolmács még az evangéliumra is esküt tett, hogy a titkokat megtartja.⁷⁹ Ezek után szinte nem is meglepő, hogy Nádasdy után éppen Panajot volt az a második hírforrás, amelynek révén a bécsi udvar 1667 késő nyarán tudomást szerezhetett a magyarországi mozgólódásokról.

Ha a porta szava és szándéka már ilyen felemásan, a vágyak szűrőjén át jutott el Erdélybe is, nem csoda, hogy tovább torzult az Erdély és Magyarország közötti közvetítés során. Az erdélyiek állandóan attól tartottak, hogy a kedvezőtlen hírek esetleg „kijesztk” az akcióból a magyarországiakat, ezért portai információikat — Bánffy Dénes kifejezésével élve — rendszerint „nem egészen úgy” adták tovább, „amint van”⁸⁰ — vagyis amint ők magyarálták —, hanem még ez utóbbihoz képest is megszépítve. S ezen a ponton immár az erdélyi fejedelemség saját aspirációi, különálló hatalmi törekvései tűnnek elő, az a szándék, hogy a magyarországi mozgalmakat az erdélyi politika céljainak rendeljék alá. Azt a konfliktust láthatjuk itt első előfordulásában — ekkor persze még viszonylag ártatlan, embrionális formában —, amely növekvő intenzitással kísérte végig a XVII. századvégi Habsburg-ellenes mozgalmakat, s amely végül — mintegy másfél évtizeddel később — Thököly Imre, valamint Apafi Mihály és Teleki Mihály hatalmi ellentétében tetőződött. Ebben a kezdeti stádiumban mindenesetre, amikor a két fél viszonyában a helyzeti fölény még egyértelműen a szervezett államhatalommal és kiépült külföldi kapcsolatokkal rendelkező erdélyi fejedelemség birtokában volt, kevesen akadtak az erdélyi tanácsurak között, akik Bethlen Miklós pszichológiai érzékével és felelősségtudatával vallották: „szászorta inkább félek én attól, hogy bele ugratjuk őket, mintsem kijesztkük, (hiszen) egy biztató szó több a desperatusnak, mint száz ijesztő. Én bizony semmi titkolást tőlük nem javallanék.”⁸¹

Némileg másként alakult a helyzet Inczedy Péter visszaérkezése után, 1668 tavaszán. Igaz, Teleki Mihály útján Apafi még ekkor is azzal biztatta az „interessátusok”-at, hogy mihelyt a nagyvezér „jól viszi végbe candiai dolgát”, „hírének-nevének terjesztésére” okvetlenül belekezd a magyarországi akcióba.⁸² De a török elutasítás ezúttal mégis olyan kategorikus volt, hogy azt legfeljebb szépíteni lehetett, ám az ellenkezőjére magyarázni (mint azt Baló tette) nemigen⁸³ — mint ahogy az erdélyiek erről szóló közlését Kende Gábor is „szontyolodva” vitte magával Somlyóról.⁸⁴ Ha tehát valamikor, úgy 1668 derekán semmi kétség nem lehetett afelől, hogy a török belátható időn belül helytelenít bármilyen megmozdulást Magyarországon. Ekkor viszont már a magyar ellenzékiek jutottak arra a felfogásra, hogy nem is kell sokat törődni a törökkel való „napkeleti tracta”⁸⁵ kudarcával, mert újabb reményeket kezdtek táplálni — ezúttal ismét nyugati irányban. Bizalmukat, számításukat ezúttal sajátos módon arra alapozták, hogy az 1668 májusában megkötött francia—spanyol béke véget vetett az egy évvel azelőtt megkezdett ún. „devolúciós” háborúnak.

Ami az európai politika 1668. évi alakulását illeti, a legfontosabb fejlemény itt az volt, hogy XIV. Lajos háborúja teljes katonai sikert hozott a francia

⁷⁹ Ld. 1667. aug. 19-i levelét Telekihez, uo. IV. 168—169.

⁸⁰ Levele Telekihez 1668. ápr. 19-én, uo. IV. 291.

⁸¹ Ld. Telekihez írt levelét 1667. aug. 25-én, uo. IV. 182.

⁸² Apafi Telekinek, 1668. jún. 2, uo. 309.

⁸³ „Inczydy mivel jött, sok semmivel, elhizsem, Kegyelmed érthette” — írta pl. Teleki Beldi Pálnak 1668. ápr. 15-én, uo. IV. 289.

⁸⁴ Bánffy Dénes írta így Telekinek, 1668. ápr. 19, uo. IV. 291.

⁸⁵ A kifejezés Pelei Ferenc Telekinek írt 1668. máj. 26-i levelénél való, uo. IV. 291.

abszolút monarchiának. Csapatái nemcsak a korábban említett flandriai spanyol erődítményeket foglalták el, de néhány hónap leforgása alatt meghódították a svájci kantonok szomszédságában fekvő Franche-Comté tartományát is. A győztes francia király azonban a háborús erőszakot most kellő politikai óvatossággal párosította, s 1668 májusában aláírta az aacheni békét, amelyben Franche-Comté-t visszaengedve a spanyolok birtokába, „csupán” 12 flandriai erődített tartott meg magának. Fő célját így is elérte, mert nemzetközileg elismertette felesége belgiumi jogigényét (amivel a jövőre nézve precedenst teremtett további hasonló foglalásokhoz), s egyúttal megalázta főellenségét, Spanyolországot. Viszont óvatosságra készítette az 1668 januárjában létesült ún. hármas szövetség Németalföld, Anglia és Svédország között, amelynek főele a terjeszkedő francia királyság ellen irányult. A béke megkötése XIV. Lajos részéről e szövetség felbomlasztására irányult, s egyben nyitánya volt a Hollandia elleni háborúra való felkészülésének.

De a rendkívül mozgékony, magas tőkélyre fejlesztett francia diplomácia legnagyobb teljesítménye a flandriai háború idején elsősorban mégis talán az volt, hogy az osztrák-Habsburgokat távol tudta tartani a Spanyolország melletti beavatkozástól, sőt rá tudta venni őket egy *titkos szerződés* aláírására is (1668. január 19.), amelyben a két hatalom, a spanyol király halála esetére, előre felosztotta maga között a spanyol örökséget. Ez az egyezmény XIV. Lajos állam-művészetének újabb nagy sikerét jelentette. Létrehozásában ismét csak a bécsi követnek, a mazarin-i iskola kiváló tanítványának, Grémonville-nek volt oroszlánrésze, aki, mint láttuk, a magyar elégedetlenekkel való kapcsolatok szálait is a kezében tartotta.⁸⁶ De az ő kulcsszerepe egyben rávilágít a francia diplomácia kettős játékára is, amelynek a flandriai háború idején a főcélja Ausztria semlegesítése volt (amely esetben a magyar ellenzékiek ügye közömbös volt XIV. Lajos számára), illetve amely a magyarországi mozgalmak felkarolását csak arra az esetre vette tervbe, ha ezt a főcél nem sikerülne elérni, vagyis az osztrák Habsburgok a spanyol Habsburgok oldalán mégis beavatkoznak a küzdelemben. Így most már erről az oldalról is érthetővé válik a francia politika ambivalens, se hideg, se meleg, de azért alapjában véve mindvégig hűvös eljárása a magyarországi elégedetlenekkel szemben. Zrínyi és Nádasdy Grémonville-jel való utolsó érdemi tárgyalására 1667. november 1-én került sor Hochauban,⁸⁷ amikor még javában tartott a flandriai háború és még bizonytalan volt a bécsi udvarral kötendő felosztási szerződés sorsa. 1668 elejétől azután, ahogy a titkos szerződést nyélbeütötték, elapadtak a francia ígéreték, majd augusztus 24-én — Zrínyi Péter segélykérésére — XIV. Lajos egyértelmű és végleges „nem”-et mondott.⁸⁸ Ettől kezdve — egy rövid 1669-i közjátéktól eltekintve — 1674-ig megszakadt bármiféle magyar—francia érintkezés. A kapcsolatok alakulása, mint látható, mintegy finom műszerként jelezte a francia politika mindenkori szükségleteit.

Az 1668 májusi aacheni béke azonban új reményeket is keltett — még hozzá Európa-szerte. A két nagy nyugati ország közötti béke, valamint az a körülmény, hogy Európa nagyobbik felében ekkor pillanatnyilag — ritka alkalom! — hallgattak a fegyverek, ismét felvetette egy nagy törökellenes koalíció eszméjét — éspedig ezúttal francia vezetéssel. Magában a francia közvélemény egy

⁸⁶ A nemzetközi viszonyok alakulására és az osztrák—francia titkos szerződésre ld. *Redlich*: i. m. 110—111 és 117—121.

⁸⁷ *Pauler*, i. m. I. 166—167.

⁸⁸ *Bogdán*: i. m. 115.

részében is újra felerősödött a keresztes hadjárat propagandája, Velence a Kandiaért folyó küzdelemben azonnali francia segítséget remélt, a pápai udvar Lipót császár és a „legkeresztényibb király” török-ellenes összefogásán dolgozott, s még a bécsi udvar első minisztere, Auersperg is megpendítette egy nagy spanyol—francia—osztrák „katolikus” koalíció tervét, amely egyaránt irányult volna az „eretnek”, vagyis protestáns országok és a „pogány” török ellen. Csupán a német birodalom maradt visszhangtalan, ahol az 1663—64. évi hiábavaló várakozásokban ez az eszme, úgy látszik, már elvesztette egykori vonzerejét, 1667-ben felbomlott a rajnai szövetség is, s ahol a választófejedelemségek nagyobb részében, az újabb tapasztalatok birtokában, a XIV. Lajossal szembeni bizalmatlanság kerekedett felül. De ami a fő, a legérdekeltebb fél, akin az egész elgondolás állt vagy bukott, maga XIV. Lajos maradt passzív, közömbös e fellegzős elgondolásokkal szemben. A francia uralkodó egész alkatában erős „nemzeti” érzéstől fűtött réalpolitikus volt, aki minden idegzetével országa — és egyúttal persze saját uralkodói hatalma és dicsősége — nagyra tételén fáradozott; valamiféle univerzális keresztény célok és törekvések nem vezették elméjét, vagy ha mégis ilyen képzeteket keltett, azzal többnyire saját hatalmi politikáját palástolta. Hogy a személyébe vetett elvárásoknak látszólag eleget tegyen, nem ellenezte ugyan, hogy franciaországi önkéntesek résztvegyenek Kandia védelmében — de ezek sem a francia király, hanem a szentszék lobogója alatt. Voltak ugyan ellentétei a török portával, de azokat nem elmélyíteni, hanem minden erővel mérsékelni törekedett: a török elleni háború terve soha igazában nem foglalkoztatta. Amihez még hozzáfűzhetjük azt is, hogy a XIV. Lajoshoz kapcsolódó efféle kombinációkat inkább az európai társadalmak bizonyos ellenzéki csoportjai vagy értelmiségi körei — így a röpiratírók, vagy például a később nevéssé vált filozófus, az ekkor Schönborn mainzi érsek szolgálatában álló Leibniz — vették komolyan, semmint a hivatásos diplomaták és politikusok.⁸⁹

Így történt ez Magyarországon, illetve Erdélyben is, ahol Apafi az „universale bellum franciscum” eszméjét egyik levelében merő „álmódzás”-nak nevezte,⁹⁰ míg ezzel szemben a magyarországi elégedetlenek nevében Erdélyben járt szatmári Gyulafi László nagy lelkesedéssel adta elő társai ehhez fűzött reményeit: „ha a kereszténység közt uniót csinálhat a francia — fejtegette — amint igen közelíti is azon dolgot, minden bizannyal universale bellum leszén a török ellen. Ha az unió meg lehetne — folytatta — ottan mindjárt kényszerítik császár őfelségét, fogjon fegyvert a török ellen. Ha cselekszi, jó, ha nem, a francia megindul az ő confederatusaival mind vízen, szárazon a török ellen”.⁹¹ — Ezért volt tehát az öröm az „interessátusok” táborában a francia—spanyol béke hallatán: a nyugati politika e fordulatából is újabb reménysugárt véltek felcsillanni egy nagyszabású török ellenes európai koalícióra. Mint a fentiekből következik, alaptalanul. Az 1668 májusi béke a valóságban minden korábbinál messzebb tolta ki a francia segítség reményét.

⁸⁹ A fentiekre ld. *Max Immich: Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789*. München—Berlin, 1905. 62—63. — Auersperg katolikus koalíciós tervére ld. *Grete Mecen-seffy: Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615—1677)*. Archiv für österreichische Geschichtsforschung, 1938. 488.

⁹⁰ Telekinek írt 1668. jún. 2-i levelében, TML. IV. 310.

⁹¹ A Gyulafi által előadott tervet Pelci Ferenc 1668. máj. 26-án Kővarról írta meg Telekinek, uo. IV. 302.

Ez volt az általános helyzet 1668 nyarán a külső feltételek tekintetében, amikor az összeesküvők főbbjei, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, valamint a murányi csoport tagjai, mint a nádorné, Bory Mihály és Nagy Ferenc, továbbá a veszprémi püspök, Sennyei István és az ország egyik legjobb hírű katonája, Barkóczy István július 20-án megbeszélésre jöttek össze Stubnyára, majd onnan augusztus 18-ára a többi „interessátus”-t is Szendrőre hívták tanácskozásra. A két gyűlés idején olyan hírek terjedtek el az országban, hogy a bécsi udvar valami 900 katonát küld a Felvidéken át az erdélyi határszélek megerősítésére. Ebben a légkörben a stubnyai, majd a szendrői értekezlet — elsősorban Nádasdy kezdeményezésére és Bory Mihály tervei alapján — elhatározta a felkelés azonnali megindítását. A felkelési terv több mozzanatból tevődött össze. Szó volt mindenekelőtt a 900 német zsoldos levágásáról Branyiszkó táján (amit a gyűlésekről távolmaradó Thököly Istvánnak kellett volna végrehajtani), továbbá Stájerország, Karinthia, Morvaország és Szilázia megrohanásáról Zrínyi Péter, illetve Barkóczy István által, az előbbi 40 ezer (!), az utóbbi 8 ezer, s még Nádasdy is 20 ezer katonát ígérvén a közös vállalkozáshoz. Hogy pedig a támadáshoz pénzt szerezzenek, Bory Mihály javaslatára úgy határoztak, hogy elraboltnak egy 200 ezer forintos pénzzzállítmányt, amelyet Joanelli kamaragróf Körmöcbányáról éppen Bécsbe készült indítani. E tervek elősegítésére a szendrői gyűlés résztvevői azt is jónak látták, hogy Kende Gábort újra beküldjék Erdélybe, hogy Apafi fegyveres segítségét és lehetőleg újabb portai közbenjárását kérjék.

Nádasdy és Bory elgondolása azonban, amelyet az előbbi nevében Nagy Ferenc terjesztett elő Szendrőn, korántsem talált osztatlan elfogadásra az „interessátusok” táborában, sőt, az 1668-as felkelési terv első ízben hozta felszínre az ellenzéki mozgalomban bekövetkezett szakadást. Úgy látszik, már Szendrőn is élénk vitára került sor a tennivalókról, de itt Kende Gábor Apafihoz küldése, azaz Erdély bekapcsolása még kompromisszummal hidalta át a terv készítői és bírálói közötti ellentéteket, habár az előbbieket már ekkor kijelentették: bármit cselekszik is a fejedelem, „ők csak elkövetik a maguk szándékát”. De a nagy vitára, az ellentétek nyílt kirobbanására a szendrői gyűlés után, valamikor augusztus végén, Kassán került sor, ahol a felkelési tervnek megnyert kelet-magyarországi összeesküvők, Szuhay Mátyás, Fáy László és Ispán Ferenc Thököly István megbízottjával, Keczer Ándrással és társaival szólalkoztak össze. A tanácskozás alaphangját itt Szuhay Mátyás adta meg a maga ellentmondást nem tűrő, szenvedélyes modorával: „Valaki ebben a dologban velük egyet nem ért, akár kálvinista, akár lutheránus, akár pápista legyen, azt nyilvánvaló ellenségnek tartják és tüzzel-vassal rajta lesznek.” De Thököly István higgadtabb, szkeptikusabb embereit így sem tudta a lábukról levenni. „Csak hozzá ketten-hárman fejszével” — jellemezték ezek Nádasdy és a murányiak kapkodását, amelyet egészében „jezsuita praktiká”-nak minősítettek, olyan „fundamentum nélkül” való elhatározásnak, amely figyelmen kívül hagyja a legelemibb feltételeket, hiszen — mint mondták — Lipótnak „most nem lévén semmi ellensége, hada olyan és annyi, hogy akármikor sem volt jobb és több, mivel minden francuz ellen való készüllete egészen megvagon, s a törökkel is pedig nagy foedusa, nekünk semmi végzésünk”. A stubnyai és szendrői döntés — fejtegették tovább — különben is „ellenkezik a murányi végezéssel, mely az volt, hogy conjunctis viribus kezdjenek a dologhoz úgy, hogy mi Erdély nélkül, Erdély pedig mi nálunk nélkül ne cselekedhessék semmit is: hová lesz hát a hit, melyet arról tettünk?” Fellépésük annyira határozott, s érvelésük annyira meggyőző volt, hogy a nagy „disputá”-ban Szuhayék egyre csendesebbek lettek,

míg végül teljes visszavonulót fújtak, s kijelentették: „csak mehessenek el tiszteességesen a feltött dolog mellől, örömet abban hagyják, s várnak jobb időtől”.⁹²

A „jobb időre várás” — ez volt annak az udvarias válasznak is a lényege, amelyet Apafi adott Kende Gábornak, mivel — hangzott az indoklás — „a porta engedelmé nélkül, hogy fegyvert mutogassunk, lehetetlenség”.⁹³ De az erdélyiekben azért benne maradt a túske, amit a magyarországi ellenzékiek eljárása, tőlük való függetlenülése és külön utakra lépése beléjük döfött. Voltak ugyan, akik vállat rándítottak, s azt mondták: ha a magyarországiak más utat akarnak követni, ám lássák!⁹⁴ De őszinte érzelmeiket alighanem Teleki Mihály fejezte ki, aki kővári kapitányi minőségében egyre inkább a maga kezében összpontosította az Erdély és a magyar elégedetlenek közötti kapcsolatokat. Amikor ugyanis Kende Gábor és Gyulafi László ez év októberében ismét Erdélyben járt, s részt vett valami lakodalmi ebéden, a jelenlevő kővári kapitány a maga dörögdelmes hangján állítólag ezekkel a szavakkal ment elébük: „Ihol jönnek a két ország közt való békesség bontogató lélek fiai, de nem mennek vissza békével!” S erről a találkozóóról jegyezték fel azt is, hogy Teleki „valóban feladta az inget” Kendének és Gyulafinak, sőt „ha valami jóakarójuk nem találkozott volna, aki Apafi alatt megmentette őket, el is ütötte volna a port a hátukon”.⁹⁵ Az Erdély és a magyar ellenzékiek közötti hatalmi ellentét, íme, itt már egy fokkal magasabb szinten jelentkezett.

Ami már most magát az 1668-as nyári felkelési tervet illeti, nyilvánvaló, hogy a viszonyokat — ellentétben Nádasdy és a murányiak mindenre elszánt tenniakarásával — Thököly emberei és Apafi mérték fel reálisan. Láttuk korábban, hogy a Habsburg-ellenes tervek megalapozását 1664 és 1666 között még bizonyos felelősségtudat és realitásérzék jellemezte, ami nem utolsó sorban éppen a külpolitikai feltételek számbavételében, illetve abban a törekvésben jutott kifejezésre, hogy vállalkozásukhoz külső segítséget szerezzenek. Az 1668-as nyári felkelési terv elsősorban nem is vakmerő, kalandor részleteivel kelthet meghökkenést, hanem a külpolitikai adottságok figyelmen kívül hagyásával, a nemzetközi mérlegelés teljes hiányával. Sőt, a legmegdöbbentőbb tulajdonképpen az, hogy a külső kapcsolatok ápolására fordított annyi energia és fáradság után Nádasdyék most egy olyan pillanatot választottak ki vállalkozásuk megindítására, amely minden korábbi erőfeszítésükre rácáfolva, a nemzetközi feltételek szempontjából egyenesen a legkedvezőtlenebb volt a cselekvésre a szervezkedés megindítása óta. Mert úgy tűnik, a tervkovácsolók a „bellum universale franciscum” megvalósulásában sem hittek igazán; annak távoli csalogató fénye is inkább csak pillanatnyi pszichológiai támaszul szolgált nekik a török elutasítása miatti csalódásuk elfojtásához. „Mivel sehonnan senki nem segít bennünket, cselekszünk azt, amit lehet” — írta Nádasdy egy 1668. szeptember 15-én kelt levelében. Ebben a megállapításban egyetlen mondatba sűrűsödik össze az 1668-as felkelési terv teljes megalapozatlansága.⁹⁶

⁹² A stubnyai és szendrői megbeszélésekre, valamint a két frakció vitájára ld. Csuti Benedek Telekinek írt 1668. szept. 16-i részletes beszámoló levelét, uo. IV. 353—358.

⁹³ EOE. XIV. 349.

⁹⁴ Ld. pl. Bethlen János 1668. máj. 30-i levelét Telekinek, TML. IV. 307.

⁹⁵ Danka János szatmári hadnagy tudósította erről Csáky Ferencet 1668. okt. 19-én, Csáky-lt., fasc. 265/a.

⁹⁶ Nádasdy-lt., 14. sz. csomó, Nro. 516, folio 455. — Itt kívánunk röviden kitérni Zrínyi Péternek az „első összeesküvés”-ben, azaz az 1668 szeptemberi felkelési tervben játszott szerepére. Korábban utaltunk rá, hogy a bán maga is egyik résztvevője, sőt kezdeményezője volt az első,

Nem a terv kigondolói, hanem a körülmények másként való alakulásán múltott, hogy a felkelésből végül is — ekkor még — nem lett semmi! A bécsi udvar több hetes huzavona után lemondott a német katonaság Magyarországra irányításáról, amelynek a megtámadása lett volna az általános jeladás a felkelés megindítására. Apafi, mint láttuk, elutasító választ adott. De a legfőbb akadály az volt, hogy szeptember 11-én meghiusult a körmöcbányai pénz elrablásának kísérlete. Hiába állt itt lesbe a Nagyszombat felé vezető út mentén Szobonya István válogatott csapatával, a kamaragróf neszét vette, hogy küldeménye ellen valami készül, s ezért előrelátó óvatosságból más úton, északnyugatnak, Bajmóc felé indította meg a pénzes szekereket. Szobonya már csak bottal üthette a kezéből kicsúszó zsákmány nyomát.⁹⁷

Az 1668-as felkelési terv szomorú epilógusának főszereplőjévé ekkor Bory Mihály lépett elő. Ez a végsőig keseredett ember nem tudott belenyugodni terveit összeomlásába. Kétségbeesett magánakciókba kezdett: 1668 október elején fel akarta lázítani Bars vármegye nemességét, személyes ellenségei, Szelepcsényi primás, Balassa Bálint, s a Hont megyei Gerhard-testvérek megrohanására készült, miközben a bányavárosok és a környező harmincadok elfoglalására szőtt újabb terveket. És mind eközben (a sok közül talán ez a legelképezetőbb pálfordulás a rendi szervezkedés történetében) a Rottallal fennálló kapcsolatait felhasználva, titkos találkozót kért tőle, hogy feltárja előtte az egész mozgalom történetét. Állítólag kijelentette: „ha nem kellek a jó magyaroknak, könnyen megfordítom a dolgot és őfelsége előtt is nagy ember leszek”. Ez a lecsúszott, eladósodott, dühös és kapkodó ember az erkölcsi süllyedésnek is a mélypontjára jutott.

Amikor aztán október 20-adika táján felkereste a Morvaországban tartózkodó Rottalt, nem ment üres kézzel. Vitte magával a nádorné meghatalma-

1668. július 20-i stubnyai megbeszélésnek, de ezt itt most ki kell egészítenünk azzal, hogy az augusztus 18-i szendrői tanácskozáson már nem volt jelen, s a felkelési előkészületek során a továbbiakban sem hallatott magáról. „Eltűnés”-ének, azaz az akciótól való teljes félrevonulásának a magyarázatát alighanem a bánnak Grémonville-jel való kapcsolatában kell keresnünk. Stubnyáról hazautaztában ugyanis — egy rövid lengyelországi kitérő után — Zrínyi Péter Bécsben felkereste a francia követet, s beavatta őt a heteken belül kitérő magyarországi felkelés titkába, mire a követ, aki jól ismerte a francia udvar álláspontját, a leghatározottabban eltanácsolta a bánt a vállalkozásban való részvételtől, közölvén vele, hogy uralkodója semmiestre sem fogja támogatását adni ehhez a támadáshoz, minthogy jó barátságban kíván maradni a császárral. A tárgyalásról szóló 1668. augusztus 2-i jelentésében Grémonville ezután szó szerint a következőket írta Zrínyi reagálásáról: „Miatán látta, hogy állhatatosan megmaradok az ő eltanácsolásánál, kijelentette, hogy vissza kíván vonulni Horvátországba, sorsukra hagyva az ottani embereket, anélkül, hogy beavatkoznék” (eredetiben franciául). A bán tehát, mint ebből a jelentésből félreérthetetlenül kiderül, idejében tudomást szerzett a felkelési terv külpolitikai megalapozatlanságáról, s nyilván ez magyarázza félrevonulását. A feltűnő itt csak az, hogy ugyanebben a jelentésében Grémonville arról is tájékoztatta királyát, hogy „néhány napon belül ide kell jönnie Nádasdy grófnak (is), akit — mint írta — igyekszem rábeszélni, hogy verje ki a fejéből ezt a tervet, ami csakis siralmasan végződhetik a számára” (eredetiben franciául). Minderre ld. *Bogisicé*. i. m. 115 és *Hudita*, i. m. 229—230. — Hogy erre a Grémonville által jelzett találkozóra sor került-e végül is közte és Nádasdy között, azt jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk megállapítani, de tény az, hogy — Zrínyivel ellentétben — az országbíró „végigcsinálta” az 1668. évi felkelési kísérletet, habár — mint *Pauler* szemléletes leírásából tudjuk (i. m. I. 199. 205 és 214) — időközben őt is „aggodalom szállta meg”, kezdte már az egész vállalkozást „lázás agyrém”-nek tekinteni, azaz láthatólag megingott kezdeti magabiztosságában. Grémonville fenti tudósítása nagyon is valószínűvé teszi, hogy Nádasdyt is a követ „hűtöttele” lelkes buzgalomában.

⁹⁷ *Pauler*, i. m. I. 211—212.

zását és Nagy Ferenc beleegyezését is, hogy leleplezéseit mindhármuk nevében közölje az udvar bizalmi emberével. A továbbiakban aztán már szinte minden „menetrendszerűen” történt: Bory elmondta Rottal előtt a szervezkedés történetét, s egy írásbeli jegyzéket nyújtott át neki a Murányban őrzött iratokról. Mindezt Rottal október végén jelentette tovább Lipót császárnak. Ennek alapján az udvar magához kérette az iratokat, amelyeket 1669 január elején Nagy Ferenc mutatott be Bécsben. A leleplező okmányokat Rottal német fordításban január végén tárta a titkos tanács elé. A kormány — akárcsak Nádasdy és Panajot korábbi közlései után — most sem szándékozott beavatkozni. Az iratok eredeti példányait visszaküldték Murányba, hogy ha valaki keresné őket, bármikor kéznél legyenek, a nádorné szolgálatait pedig részben 30 ezer forint kölcsönrel, részben (ami bizonyára még nagyobb segítséget jelentett számára) azzal jutalmazták, hogy hitelezőivel szemben valamennyi adósságára 3 év haladékot adtak. Nagy Ferenc szolgálatait is 10 ezer forinttal honorálták. Bory Mihály már nem vehette el árulása díját; régóta szenvedett valami fekélyes betegségtől, amely Morvaországból való hazautaztában, 1668 november elején Bajmócon végzett vele.⁹⁸

De a murányiak árulkodása nem állt magában, habár kétségtelenül ennek volt a legnagyobb jelentősége. Már 1668 szeptemberében a volt nádor egyik katonarendű embere, Iványi Fekete László, majd Barkóczy István hozták Szelepcsényi érsek tudomására az összeesküvésről való ismereteiket, aki természetesen szintén jelentette értesüléseit Lipótnak.⁹⁹ A vén, ravasz főpap — mint tőle magától tudjuk — arczezenés nélkül, mint egy titokzatos, néma szfinx hallgatta végig az árulkodásokat. „Sok felé hívtak az emberek, mások által is, hogy velem közöljék magukat — dicsekedett 1668. november 8-án Rottalnak írt levelében —, de én addig úgy vigyáztam effélékre, hogy nem hogy meghiggyem nekik magamat, de még csak szemem hunyorításából is senki semmit észébe ne vehessen.” Míg egy másik levelében Solon tanítását vallotta magatartása követendő példájának: Audi, vide, tace — vagyis: hallj, lásd és hallgass!¹⁰⁰

És amit Szelepcsényi ilyen tömören fogalmazott meg a maga házi használatára, azt tulajdonképpen a bécsi kormány is a jelszavának vallhatta. Az 1668-as nyári felkelési terv kudarca után a murányi társaság nem bírta tovább idegekkel. Pálfordulásuk természetes folytatása és logikus következménye volt leromlott anyagi egzisztenciájuknak és az azt kiegészítő lázas tevékenységi vágynak. Jóvóltukból 1668 őszén a császári udvar immár a leghitelesebb helyről, részletes dokumentáció alapján, tájékozódhatott a lezajlott eseményekről. Az „első” avagy „nádori összeesküvés” legfontosabb céljai és eseményei immár nyitott könyvként tárultak Lipót és tanácsosai elé. A bécsi udvarról is el lehet tehát mondani: sok mindentről hallott, sok mindent látott — de egyelőre hallgatott.

⁹⁸ A fentiekre uo. I. 213—219 és 224—227.

⁹⁹ Uo. I. 205—208.

¹⁰⁰ Nádasdy-lt., 15. sz. csomó, Nro. 535, folio 402, illetve 400.